Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Республиканың нигтилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 103 (15323) ◆ 1994 чылдын июль 15, пятница ◆ Ат салган шагы 23.00 ⇕ Садар өртээ 150 рубль.

Прокурорнуң дүрүм ёзугаар негелделерин күүсетпээни дээш административтиг харыысалга дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ХООЙЛУЗУ

Хоойлу сагыыр талазы-биле прокурорнуң негелделерин күүсетпээни дээш хамаатыларның болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң харыысалгазын бо Хоойлу доктаадып тодарадып турар.

1 үүл. Прокурорнуң дүрүм ёзугаар негелделерин күүсетпээни дээш харыысалга

«Россия Федерациязында прокуратура дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузунуң 21, 26 база 29 үүлдериниң тодарадып доктаатканы, прокурорнуң бүрүн эргелериндан үнүп келир прокурорнуң дүрүм ёзугаар негелделерин күүсетпээни, а ол ышкаш прокурорнуң удурланыышкынын, киирген негелдезин болгаш доктаалын чугаалажып көрбээн ийикпе, өй-шаанда чугаалажып көрбээнде, хамаатыларга, албан-дужаалдыг кижилерге ажыл төлевириниң эң биче хемчээлин бештен он чедир катап улгаттыргаш, торгаал онаарын көрүп турар.

Чыл дургузунда ол-ла хөделиишкиннерни катап кылганы дээш ажыл төлевириниң эң биче хемчээлин хамаатыларга бештен он катап улгаттыргаш, албан-дужаалдыг кижилерге — ажыл төлевирин ондан он беш катап улгаттыргаш, торгаал онаарын көрүп турар.

2 үүл. Административтиг харыысалгага киирер дугайында прокурорнуң билдириишкинин чугаалажып көөр чуруму

Прокурорнуң дүрүм ёзугаар негелделерин хамааты азы албан-дужаалдыг кижи күүсетпээн, а ол ышкаш прокурорнуң удурланыышкынын, киирген негелдезин, доктаалын чугаалажып көрбээн ийикпе, өй-шаанда чугаалажып көрбээнде, хамааты азы албан-дужаалдыг кижини административтиг харыысалгага киирер дугайында чылдагаанын айыткан билдириишкинни прокурор судка киирер.

Прокурорнуң негелделериниң хоойлуга дүгжүрүн хынааш, суд 10 хонук дургузунда административтиг харыысалга онаар дугайында шиитпирни үндүрер.

Судтуң шиитпири шуут үзе көргениол болур, хомудал киирип болбас.

3 үүл. Торгаал онаар дугайында доктаалды күүседир талазы-биле ажыл

Торгаал онаар дугайында доктаалды күүседир талазы-биле ажылды административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкиниериниң дугайында РСФСР-ниң Кодекизиниң 25-ки эгезинин нормалары-биле дүүштүр боттандырып чорудар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай.
1994 чылдың май 20.
№ 105.

«Прокурорнуң дүрүм ёзугаар негелделерин күүсетпээни дээш административтиг харыысалга дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күштүг болдурар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫН (ПАРЛАМЕНТИЗИНИН) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының **доктаадыры болза:**

Прокурорнуң дүрүм ёзугаар негелделерин күүсетпээни дээш административтиг харыысалга дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун парлаан хүнден эгелеп күштүг болдурар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1994 чылдың май 20.
№ 106.

«Үнелиг металлдарны болгаш даштарны казып тыварын, белеткээрин, ажыглаарын таарыштырар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ХООЙЛУЗУ

1. «Үнелиг металлдарны болгаш даштарны казып тыварын, белеткээрин, ажыглаарын таарыштырар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 13 үүлүн дараазында эдилге-биле мынчаар бижиир:

«13 үүл. Тыва Республиканың алдын курлавырынга халаска дамчыдып бээр кылдыр казып тып турар алдыннын чамдыызынга үндүрүг онаары

Тыва Республикада алдынны казып тып база ооң чамдыызын Тыва Республиканың алдын курлавырларынга халаска дамчыдып берип турар бүдүрүлгелерни дамчыдып бергеч санынга онаажыын казып тывар эргези дээш тус чер бюжеттинге төлевир киирериндан хостаар». Республиканың база тус чер бюджеттеринче өске төлевирни хоойлу-биле доктааткан чурум-биле киирер.

2. Бо Хоойлуну парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болдурар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай.
994 чылдың апрель 28.
№ 90.

Ажыглалга кирер тудугда

КЫЛЫР АЖЫЛДАР-ЛА ХОЙ

Кандыг-даа ажылды, ылангыя тудуг ажылы кылырынга ең таарымчалыг үе — чайның айлары орту ажа берген. А ажыглалга киирер ужурлуг тудугларывыста кылыр ужурлуг ажылдар дыка хөй, харын-даа орту безин четпээн деп чугаалаза черле частырыг болбас. Таптаашкын үези деп адап турганывыс чылларда тудугларда ажыл-иш хайныышкынныг-ла чоруп турган болгай. Ында-мында суургалыг краннар медээзин берген, тудуг материалдарын, хоюткан үүлдерни ол-бо каттарже көдүрүп үндүрүп-ле турар ийик чоп. А ам кандыгдыр: тудуг шөлдеринде ыыт-шимээн-даа чок, чамдыктарында элеш-караш кыннар безин чүве көзүлбес-тир. Хамык тудуг ажылдары турупканы ол. Бо-ла бүгүнүң чылдагааны чангыс — акша-төгериктин чедишпейн турарында, чогуур үезинде ол ажылдарны акшаландырбайн келгенинде.

Бо чылын төпчүткен капитал салыышкыннарының күсели-биле тударын болгаш акшаландырарын мүрнадыр объектилериниң даңзызын республиканын Президентизиниң киирип келгенин ёзугаар Тыва Республиканың Дээди Хуралы (Парламентизи) бадылаан болгай. Ол ең чугула объектилернин аразында республика типографиязы база бар. Бо тудуг каш чыл улаштыр шоолуг-ла шимчеп чадап турарын эрткен-дүшкен чоп-даа билир.

Бо чылын ажыглалга киирер ужурлуг нарын дериг-хөрекселдиг бо объектиде амгы үеде байдал кандыгыл? Аная ол тудугга хамаарылгалыг удуртукчулар ажыл-ишчи чугааны кылып турда дыннап, ында ниити байдалды сонуургадым.

«Тыва тудуг» акционер каттыжыышкынның начальниги М. А. Кыргыс планнаашкын хуралын башкарып эрттирди. Аная 48-ки тудуг эргелелиниң кол инженери И. А. Остапец, кол чагыкчы — «Кызыл тудуг» эргелелдиң начальниги В. Б. Кан-оол, «Востоксантехмонтажтың» начальнигиниң оралакчызы В. П. Магда, Кызыл хоорай чагыргазының даргазы З. Н. Сат, Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле күркомитетиниң даргазы Д. И. Чыдым болгаш ооң-даа өске удуртукчулар киришкен.

Ол ажыл-ишчи чугаага хөй өстү И. А. Остапец ап, тудугда чоруп турар ажылдарның ооң сагыжында четпейн турарын шын-на сеткили-биле илерелдип, чүүү, канчаар кылза өкил дээзининиң дугайын база каксы-даа болза чугаалады.

— Кылыр ажылдарывыс ам-даа хөй-дүр. А оларның чамдыктарын кылыр дээш тудуп алырга, материалдар чедишпес болуру чанчылып бар чыдыр. А оларны садып алыр дээрге, акша-төгерик чок. Колдуунда-ла бүгү чайны эрттир ажыл чок олурып келдивис ышкажыл. Ам акша чедип келген болганда, оларның дыка хөөрүн цемент болгаш өске-даа тудуг материалдарын садып алырынга чарыгдаар апаар бис. Тудугда ажылдарны ам шуут шапкынчыдар үе келген-дир. Ынчангаш чагыкчылар-даа, кылыкчылар-даа аразында демнежип турган бүгү хемчеглерни алыры чугула. Дыка озалдап тур бис, кызып ажылдавас болза, үе бисти албадап келди эвеспе — деп, хоочун удуртукчу чугаалады.

Шынап-ла. Чайның эрткен айлары колдуунда-ла шоолуг ажылдар кылдынмайн эрте берген. Ажыглалга киирер кол тудугнуң ишти-даштындаа кылыр ажылдар ушчок хөй. Ынчангаш тудугжуларның ажылдаар шагын, харын-даа хүннерин узадыр талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылза кандыгыл дээрзин хоорай чагыргазының даргазы З. Н. Сат саналдады. Ол айтырыгны бүдүрүлгелерниң коллективтеринге барып чугаалажып, сүмележип тургаш, чогумчалыг шиитпирлээри чугула деп түннелге олар келдилер. Өске-даа ажылдарның графигин аная чугаалашкаш, кол үүл — ажылдың темпизин шапкынчыдарында деп түннелге олар келдилер.

Типография тудуунуң чедир кылдынмайн турар ажылдарын көөрү-биле ол-ла удуртукчулар ооң туттунуп турар цехтеринге барып, ында байдалбиле база танышканнар. Хөй эвес-даа болза, 48-ки тудуг эргелелиниң шеверлекчи кыстары ол-бо цехтерде шеверлел ажылдарын кылган турлар. Оларның ажылының багай эвес чоруп турарын, ам ийи хире ай болгаш-ла типография тудуунуң шеверлел ажылдарын доозуптар бис дээрзин эргелелдиң кол инженери аная чугаалады. Ынчалза-даа ам-даа херек материалдарны оон-моон тыптынары база чугула апарган, Кылдынган чамдык ажылдарны катап эде кылыр, чамдык тудуг материалдарын харын-даа солуурунга чедир чугааны удуртукчулар цехтерни кезип, көрүп чорааш кылганнар.

Бис бо объектиде ажылдап турар-даа болзувусса, ооң тудуг талазы-биле белен эвезин көрүп тур бис, бисте ажылдап турар 4 кижи боттарының ажылдарын харыылап, кылып турарлар дээрзин «Востоксантехмонтажтың» удуртукчузунуң оралакчызы В. П. Магда чугаалап, бодунуң талазындан чамдык негелделерни аная тайылбырлады.

Республика типографиязының тудуунда ажылдар кылдының туразы чугаажок болбайн аан. Кижи бүрүзү бодунуң харылап турар ажылдарын кылып, бүдүрүп турардаа болза, чамдык ажылдар аажок саадап туурын олар чугаалажып, моон соңгаар кылыр ажылдарын базаны дугуржуп чугаалаштылар.

Ye манавас, Тудуг ажылдарынга таарымчалыг чылыг хүннер ам адакталып кел чыдар болгай. Эрткен айларда чедир кылдынмаан ажылдарны ам дарый чедир кылып, чылдың планын ам чартык чылда күүседир дээш ажылдаары арткан дээрзин болгаш тудугжулар колдуунда-ла чай дургузунда ажыл чок олурганын барымдаалааш, ажыл-хөрөктин бергеледип келгенин өөренип көргеш, тудугжуларның моон соңгаар колдуунда-ла неделяда 6 хонук ажылдаарын чедип алырын олар дугурушканнар.

Үстүнде чугаавыс чүгле тудуг ажылдарының дугайында болганын өскерген боор силер. А ол ажылдар доостурга, типографиянын дериг-хөрекселдерин эптеп салырының ажылдары эгелээр болгай. Ынчан база-ла белен эвес ажылдар эгелээр апаар. Моон мурнундагы чылларда эрги типографиягa турганы ышкаш ындыг ыыт-шимээнниг, улуг машиналар ам чаа типографияга турбас хевирлиг, чүге дээрге, аная тургузар аппаратуралар колдуунда-ла компьютер үндезининге ажылдаар апаары чугаажок.

Типографиянын чамдык дериг-хөрекселдери мында чедип келген-даа болза, ам-даа 20 ажыг миллиард рубльдин дерилгелерин садып алыры чугула болуп турар. Акша-ла бар болза, ол айтырыг чогумчалыг шиитпирлеттинге бээр дээрзинге олар идегээр болдулар.

Чугула объектиде ниитизи-биле байдал мындыг-дыр. Ол ажылдарны кылып чорударынга чедишпейн турган чүве — акша-ла болгай. Ам акшаландырыышкын айтырыы шиитпирлеттинип турар болганда, бүгү күштү бо чугула объектиже угландырары кузеннигдир. Күштү, темпини улам немеп турган, бо чугула тудугда ажылды шапкынчыдар болза, бо чылын республика солуннарын чаа типографияга парлай бээриниң аргалары бар дээрзин аная чугаалаштылар. Чыдыг-ла болзунам.

Маадыр-оол КАДЧАН.
«Шынның» корр.

ЧЫЛЫЫ-БИЛЕ УТКААН

Хакас Республиканың Таштып районнуң тургустунганындан бээр 70 чыл оюнга турасканаткан байырлал чоокта чаа Таштып суурга болуп эрткен. Ол байырлалга Барын-Хемчик кожуунунуң 40 ажыг кижи составтыг делегациязы база киришкен. Кожуун чагыргазының даргазы Д. К. Хомушку баштаан кожуунның төлээлерин Таштып район чагыргазының даргазы Г. П. Шулбаев артистер-биле кады хлеб, дусту сөңневишаан, Кантуй арттын кырынга чылыы-биле уткаанар.

Таштыпка байырлыг хурал болуп эрткен, аная Хакасияның Чазаандан болгаш ук республиканың бүгү районнарындан даргалар таштыпчыларга байыр чедирип, чүве чугаалаанар. Барын-Хемчик кожуун чагыргазының даргазы Д. К. Хомушку районнуң чонунга чылыг сөстерни чугаалап, сүй белектерни район чагыргазынга тывыскан.

Улаштыр янзы-бүрү спорттуу маргылдаалар болуп эрткен. Херээжен улус ортузунга болган хол бөмбүүнүң маргылдаазынга Эрги-Барлык суурнун командазы чараш, кашпагай ойнааш, бирги черни бүзүрелдии-биле чаалап алган.

(Бистиң корр.).

Септелге чоруп тур

ТҮҢНЕЛДЕРНИ ҮНДҮРГЕШ...

Ак-Довурак хоорай чагыргазы, тус-тус бүдүрүлге, тудуг организация, албан черлериниң удуртукчулары эрткен чылын хоорайга таваршкан озал-ондактарның, берге кыштың уржуктарындан чамдык чогуур түннелдерни үндүрүп, кышка белеткел ажылдарын шуудады берген. Келир кышка белеткел ажылдарын удуртуру-биле хоорай штавын чагырга даргазы С. К. Күжүгеттин удуртулгазы-биле тургускан. Неделя санында кылдыныр турар ажылдарны контрольдап, штаб хуралынга хоорайның харыысалгалыг удуртукчуларының дыннадыларын дыннап, арга-сүмелерни берип турар. Президентинин Ак-Довуракта түр төлээзи Д.-Х. Ооржак, тус-тус яамыларның харыысалгалыг ажылдакчылары штабтың ажылынга доктаамал киржип, улуг дузаны чедирип турар.

Штабтын кол кичээнгейинде «Тыва даг-дүгү» комбинаттын ЧЭТ-те котелдар, Постоянный деп тудугжулар суурунда канализация, одалга системалары, чурттарга бажыннарында септелге ажылдары туруп турарын С. К. Күжүгет чугаалады. Амгы үеде ЧЭТ-те № 3, 4, 5, 6 котелдарның улуг септелгези колдуунда доозулган. Ең улуг, кол күштүг 8 дугаар котелдың хөрекселдери, артык кезектери чедишпес, ында хөй кылыр ажылдар бар. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың удуртулгазы чылыдылга төвүнүн котелдарын септээр артык кезектер курлавырлап алыр сорулгабиле чүрттүн 23 хоорайларының бүдүрүлгелери-биле дугуржулганы кылып, 200 миллион рубльди ол черлерже шилчиткен. Ам-даа немей ол черлерже акшаны шилчидирин көрүп турар. Артык кезектерни дүрген сөөртүп алыры-биле комбинат бодунуң төлээлерин акша шилчиткен черлерже чоруткан.

Хоорайда суг сордурар, дамчыдар дериишкиннерни хөй чылларда хынап, аштап арыылаваныдан оларны солуп, септээр ажылдар база хөй болуп турар. Бо бүгү сантехниктиг ажылдарны хоорайның хөй адырлыг коммунал ажылагый бүдүрүлгези кылып турар. Оон ангыда бажыннарның подвалдарын, ооң эжиктерин септеп, канализация ажылдарын кылып турааллар. Кылыр ажылдар хөй, ниити темп ам-даа ооржу чоруп турарын, кылган ажылдың шынарының чавыс болуп турарынга чурттакчылар хомудап турары черле чөптүг.

Хоорайда тургустунган штабтың база бир сагыш салып турар ажылы — хоорай чунар-бажының катап ажылдадып, ажыглалга киирери болуп турар. Ам чунар-бажынны чылыдылга төвүнден ангылап, ооң чанынга бичин одаар чер кылырын шиитпирлээн. Бо ажылды хоорайда сантехниктиг албан черинге (начальниги Ф. Ф. Гречнев) дааскан, оларның сантехниктери бо ажылды элээн шуудады берген.

Кышкы сезон эгелээринге чедир бүгү ажылдарны доозар дээш хоорайда чамдык ажылыш мынчаар чоруп турар. Ооң хүн бүрүде контролю хоорай штавында туруп турар. Бо бүгү ажылдарны Президентинин төлээлери база контрольдап турар.

Хоюг-оол МОНГУШ.

КАМНААР, ЧӨПТҮГ АЖЫГЛААР

Чер—кол байлаавыс

Тыва Республиканың Чер курлавырының болгаш чер тургузуунун талазы-биле күруне комитединиң коллегия хуралынга Сүт-Хөл кожуунунуң комитет даргазы Р. Б. Монгуштун бо чылдың бирги чартыында кылып чоруткан ажылының отчёдун дыннаан. Ол Сүт-Хөл кожуунда чер курлавырларының ажыглалынга болгаш камгалалынга хамаарыштыр хыналда-контроль дугайын чугаалаан.

Кожуунда черни кол-ла ажыглап турар ажыл-агыйлар — 6 совхоз, 1 колхоз бар. Оларга 157117 га чер хамааржыр.

Кожуунда 6 сүму чагыргаларынга 10655 га чер, ооң иштинде 7636 га чер көдээ ажылагыйга ажыглаарынга хамааржып турар.

134 арат ажыл-агыйларында 6823 га черни доктаамал ажыглаар кылдыр ангылап берген. Олар ону тарылга, сиген, одар-белчиир шөлдери кылдыр ажыглап турар.

Сүт-Хөл кожуунда 2272 өгбүле боттары дузалал ажылагыйны тудуп турарлар. Оларда 287 га черни быжыглаан.

Сүт-Хөл кожуунун ажылагыйлары эрткен чыл-биле деннээрге, бо чылын тарылга кампаниязын чогуур өйүнде болгаш организастыг, демниг дооскан. Чүгле «Ак-Даш» совхоз 100 га шөлге чангыс чылдыг сиген тарыыр, а ол ышкаш «Ишкин» совхоз 2 га шөлге ногаа олуртур планын күүсетпээн. Ол дээш ук ажылагыйларга хамаарыштыр хемчеглерни алган.

«Сүт-Хөл» совхозтан «Хүннээрек», «Кызыл-Тайга» совхозтан «Дамырак» болгаш «Хемчик-Бажы» арат ажылагыйлары ниитизи-биле 32 га тарылга шөлдерин ажыглап шыдаваан.

Кожуунун чер курлавырының комитеди колхоз, совхозтарның болгаш арат ажылагыйларының база бажың чанында участок ээлериниң черни канчаар ажыглап турарынга хамаарыштыр хыналдаларны кылып чорудуп турар. Ынды хыналдаларны бо чылдың бирги чартыында 19 удаа чоруткан. Хыналданың түннелинде чер дугайында хоойлуда көрдүнген үүлдү хажыткан 13 чурум үрээшкини илереттинген. Ону хөй нуруузучда дүрүм-хоойлуну билир кижилер кылган болгаш оларга 3424 мун рубль торгаалды онааган. Ынча түнге торгаткан үш арат, тараачын ажылагыйлар «Сүт-Хөл» совхозтун девискээринде туруп турар. Чижээ, «Субудай» арат ажылагыйы совхозтун 12 га шөлүн чөпшээрел чок кара туразында чарып андаргаш, 500 мун рубльге, «Кара-Дилги» арат ажыл-агыйы өске «Угулза» ажыл-агыйның 3,5 га шөлүн чөпшээрел чок андаргаш, 1462 мун рубльге, «Чеди-Хаан» арат ажыл-агыйы «Сүт-Хөл» совхозтун Өлен деп черде 6 га черни «оорлап» андаргаш, 1462 мун рубльге торгаткан. Оон ыңай Чөөн-Хемчик кожуунунуң «Хорум-Даг» колхозунуң малчыны Сүт-Хөл кожуунда «Ак-Даш» совхозтун Шеми-Аксында 70 га черни кара туразы-биле эжелеп алган. Бо таварылгада «Хорум-Даг» колхозтун даргазы-биле чугаалажып, хемчегни алган.

Колхоз, совхозтарның болгаш арат ажыл-агыйларының тарылга шөлдериниң хөрөө үрелип баксыраан болгаш черни ажыглавайн барганы 9 ындыг таварылганы комитеттин специалистери тодараткаш, дарый шыңгыы хемчег алганының соонда ук черлерни чарып андаргаш, тараачы чажып тараан.

Сүт-Хөл кожуунда кижилерниң черни чөптүг ажыглап, камнап, ажаап карактап турары кандыгыл деп үвени комитеттин специалистери доктаамал хайгааралга ап, хынаданы кылып турар. Хыналда кылганының түннелин долузу-биле бижиир дептер комитетте бар. Ынчалза-даа комитеттин чедир кылбайн турар ажылдары ам-даа эвээш эвес. Чижээ, Суг-Аксы суурда албан организация, бүдүрүлге черлериндe тускайлап бы-жыглаан шөлдернин болгаш тус-тус бажыннар чанында участоктарның ниити байдалын специалистер эргип кезип хынап көрбээн.

Тыва Республиканың Чер курлавырының болгаш чер тургузуунун талазы-биле күруне комитединиң коллегия кежигүннери, Сүт-Хөл кожуунун комитет даргазы Роза Монгуштун кылган ажылынын отчёдун дыннааш, ооң частырыгларын, четпестерин айтып, ооң үштунуп, чайлап алырынга ажыктыг арга-сүмелерни бергеннер

Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ.

Тыва Республиканың Чер курлавырының болгаш чер тургузуунун талазы-биле күруне комитединде парлалга төвүнүн ажылдакчызы.

ӨРТЕКТЕР ӨЗҮЛДЕЗИ КАНДЫГЫЛ?

МОСКВА. Бо чылдың эгезинден бээр хереглел бараанларына болгаш ачы-дуза чедирилгезинге өртектерниң өзүлдезинің өскен деңнели ең куду болганын РФ-тың Статкүркомунуң медээзинде чугаалап турар. Хереглел өртектерниң өскен байдалын алырга, аъш-чем бараанларының — 104,2 хуу, аъш-чем эвес бараанларның — 104,2 хуу, чонга төлевирлиг ачы-дуза чедирилгези — 110,7 хуу болган.

Чыл эгезинден бээр бараанаога болгаш төлевирлиг ачы-дузага өртектер 1,8 катап, ооң иштинде бараанларга — 1,7 катап, чонга төлевирлиг ачы-дуза өртээ — 3,8 катап утпаткан.

(РосИТА-СЧТА-ның медээлериндеи).

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНДА

ПРЕЗИДЕНТ БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

● **МОСКВА.** Россияның Президентизи Борис Ельцин Леонид Кучмага ону Украинаның Президентизинге соңгааны дээш байыр чедирген.

«Хамаарышпас, бот-догунаашкынныг Украина-биле найыралчы болгаш ёзулуг эвилелчи ёзунун ден эргелиг, кайызынга-даа ажыктыг харыызааларны моон-даа соңгаар улам калбартырынче Россияның чүткүлүн база катап бадыткап тур мен. Ынчангаш украин таладан база-ла ындыг болурунга илгеп тур бис» — деп, Леонид Кучмага байыр чедирген телеграммада чугаалап турар.

ИЙИ КОЛ СОРУЛГА

● **МОСКВА.** 1995 чылда Федералдыг Хуралдың депутаттарының соңгулдаларын эрттирер төлээде, мындыг ийи сорулганы шиитпирлээр ужурлуг: «Президентиниң Россия Федерациязының субъектилериндe томуйлаан чагыргалар даргаларының катап соңгулдаларын чорудары болгаш тус чер бот-башкарылгазының айтырыын шиитпирлээри-дир». Россияның Президентизинин Администрациязының удуртукчузу Сергей Филатов келир чылын болур чаа парламент соңгулдаларынга хамаарыштыр РосИТА-СЧТА-ның салган айтырыгларынга ынчаар харыылаан.

Россия Федерациязының 88 субъектилериниң иштинден эрге-чагырганын төлээлекчи органнарынга соңгулдалар үүгле 65 регионга эрткен, чагыргалар даргаларын үүгле тос регионга соңгаан турган — деп, ол сагындырган. Артканнарынга чагырга даргаларын Президентиниң Чарлыктарын ёзугаар томуйлааны билдингир.

«ХООЧУННАР ДУГАЙЫНДА» ХООЙЛУ

● **МОСКВА.** Улуг Тиилелгенин 50 чылын байырлаарынга чедир «Хоочуннар дугайында» Хоойлуну хүлээп ап, үндүрери эргежок чугула апарган — деп, Россияның Дайын хоочуннарының комитединиң даргазы, армия генералы Владимир Говоров чугаалаан. Ындыг хоойлунуң төлевилели Күруне Думазында киргеи болгаш ону августа чугаалажып көөрүн планнаанын ол РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизинге дыннаткан.

Амгы үеде Россияның девискээринде ийи миллион фронтчулар чурттап турар болганда, «Хоочуннар дугайында» Хоойлуну хүлээп алыры эргежок чугула апарганын генерал Говоров онзалап айыткан. Фронтуга алган балыгларындан болган дайынныг багай салдарындан чыл санында-ла оларның саны 400 мун кижиге кызырлып турар. Чогум-на оон ужурундан оларга социал камгалал херек боор турар-дыр.

ДЭЭДИ СУДТУҢ 14 СУДЬЯЗЫН СОҢГААН

● **МОСКВА.** Федерация Чөвүлели бодунун хуралынга РФ-тин Дээди Судунун 14 судьязын томуйлаан.

РФ-тин Президентизи Конституция ёзугаар ол албан-дужаалга 47 кандидатураны киргени билдингир. Парламентинин үстүү палатазынын оон мурнунда хуралынга 28 судьяны томуйлаан.

Бо томуйлаан 14 судьяның кандидатураларын Федерация Чөвүлелинин Конституция хоойлужудулгазының болгаш суд-эрге-хоойлу айтырыгларының талазы-биле комитеди чугаалажып көргеш, бадылаан.

ЧАА ПРЕЗИДЕНТ ДУГАЙЫ

● **МОСКВА.** Украинаның чаа Президентизи Леонид Кучма — 55 харлыг. Национальды украин. Профессиязы — инженер-техник. Техниктиг эртемнер кандидаты. Ол аныяк инженер боон эгелээш, чингине директорга чедир, барык бүгү назынының иштинде, үжен чыл ажыр. «Южный машзавод» бүдүрүлге каттыжыышкынынга ажылдаан. Шаанда ССРЭ-ге ракета болбазырадыышкынының төөгүзүнде 28 харлыг, ең аныяк удуртукчу турган.

1992 чылдың октябрьдан 1993 чылдың сентябрьга чедир — Украинаның премьер-министри турган. 1993 чылдың декабрьдан тура — Украинаның үлетпүр-бүдүрүлге ээлериниң эвилелинин президентизи. Ленинчи шанналдың болгаш Украинаның Күруне шанналының лауреады. Днепропетровск университединиң профессору, эртемнерниң инженер академиязының академиги.

Леонид Кучма кадайлыг Кадайы Людмила Николаевна — инженер, «Южное» КБ-ге 30 чыл ажылдаан, ооң 24 харлыг уруу Елена—экономист. Леонид Кучманың уруунун оглу — үш харлыг. Уруу-биле күдээзи Симферопольда чурттап, ажылдап турар.

БЕЛОРУССИЯ РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАА ПРЕЗИДЕНТИЗИ

● **МОСКВА.** Россияның Президентизи Борис Ельцин Белоруссия Республиканың Президентизи Александр Лукашенкога мындыг телеграмманы чоруткаш, байыр чедирген: «Хүндүлүг Александр Григорьевич, Силерге Белоруссия Республиканың ең баштайгы Президентизинге соңгуттурганынар дээш чалбыыштыг байыр чедиргенимни хүлээп ап көрүнер.

Силер бо бедик албан-дужаалга ажылдааш, Россия-биле Белоруссияның харылзаалары акы-дуңма россий болгаш белорус улустарның эргеажыктарын ёзугаар калбарып, сайзыразын дээш бүгү чүүлдерни кылырынга быжыг бүзүрелди илередип тур мен...».

ЧАЗАККА ИДЕГЕВЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

● **МОСКВА.** Депутат Сергей Глазьев «Россияның эргеажыы дээш» шимчээшкиннин өмүнээзинден бодунун талалакчыларын Россияның амгы Чазаанга бүзүревезинин дугайында айтырыгны Күруне Думазынга тургузарынче кыйырган. Амгы үеде «чурттун социал-экономиктиг бууразашкынче кудулап бадарын соксаткаш, артын калган эртембүдүрүлге күүү-шыдалдарының оода чамдык кезнин камгалап алгаш, кризистен үне берип болурунун аргалары барынга» айтырыгны ынчаар шыңгыы салганын ол үндезилеп турар.

РОССИЯ—МООЛ КЫЗЫГААРГА

● **ЧИТА.** Россия-моол кызыгаарның бир кезээнге бараннар оорлап эрттирериниг болгаш мал оорлаарынга удур шыңгыы хемчеглерни ап чоруткан. Россияның кызыгаарын ең идегелдиг камгалаары-биле аная Байкал аар ийинин кызыгаар шриглериниң, а ол ышкаш иштики херектиниң болгаш контрразведканың федералдыг албанының күштерин калбаа-биле ажыглаан.

Байкал аар ийинин кызыгаар округунун штавының офицери полковник Николай Замараев дайынчыларның, милициянын болгаш контрразведчиктиниң кады хөделиишкиннериниг түннелдерин үндүргеш, 25 кызыгаар үрекчилерин тутканын, беш миллион рубль өртек-үнелиг янзы-бүрү бараан-сараанны хурааганын дыннаткан. Кызыгаар округунун командылакчызы генерал-лейтенант Александр Ерёминнин дужаалын ёзугаар кызыгаар үрекчилерин тударынга идепкейлиг киришкен алдан хире кижини шаннаан.

КЕСКЕН СИГЕННИҢ ЧААГАЙ ЧЫДЫ

РЕПОРТАЖ

Шагаан-Арыг хоорайдан ишке барыын түкче хаптарга, Көк-Чырааның көктүг, шыктыг делгемнери ийи километр ажа дүжүп чорда кестүп келир. Ынаар Чаа-Хөл уунче карак четпес ногаан далай ышкаш, курлак ажып турар терең сиген хат-салгын аайы-биле чалгып чыдар. Хамнаарактын ыяңгылыг ыры сигенчилерниң күүлүг техниказының каргыраазы-биле холужа берген.

— Сигенниң кестингири магалыг-дыр. Тракторум дыным сал дээр чытыы-дыр. Өскен, төрээн Көк-Чыраавыс бисти магалыг-ла уткуп алды ышкаш — деп, хоочун сигенчи Петров Тадар-оол баштактаны аарак эпчеорүнге чугаалап олур.

Шынап-ла, сиген кезер агрегаттарның башкарыкчылары Анай-оол Хуураксан, Александр Бүрбү, Анатолий Самдан-оол, Петров Тадар-оол суглар санныг хонуктар иштинде бежен ажыг гектар шөлдүң сигенин кезип четтигипкеннер. Кескен сигенниң чаагай чыды ырактанда думчукка келир.

— Бо черниң сигенин кезип, ажаап аар болза, бир мүң беш түс тоннаны чайлыг алыр — деп, сараат салыкчызы Марш-оол Мартак-оол бадыткап чугаалады.

— Ол түү деп орарың ол. «Улуг-Хая» совхоз турда, Ийи-Талдың, Хайыраканның, Арыг-Бажының мал-маганын чаңгыс Көк-Чыраа шыгы чемгерип кыштап турду. Бо чылын безин сигеннин шүжүдү багай эвес-тир. Пландан ажыр белеткеп алзывысса боттарывыстың мөрүвүс. Садып-саарып турган, акша-төгеррикке-даа чедирип алгай — деп, ооң эжи хоочун механизатор Сазаай Хапык-оол улашты.

Сиген бөлер агрегаттарда кончуг-даа аныяк эрлер Александр Мачылай биле Сын-оол Шыырап-оол олар доозунун буруладыр шаапла турлар. Оларның далашпас аргазы чок. Түге дээрге бир шөлдү үш катап дырбааштаар ужурлуг. Тургустунган үш сараттың шөлдеринде опаа берген чыдар чаңгыс-даа мажак көрбедим.

Хөпээн иттирер оолдар Геннадий Кызыл-оол, Андрей Аныкай, Сылдыс Донтак олар үш түс ажыг метр узун шөлдүң сигенин хөпээннээн. Хөпээн бүрүзүн көөрге, шаандагы тыва араттарның сараттары дег, шак ындыг улуг. Кажан хөпээннээр ажыл доостурга, кончуг эрлер МТЗ-лерин кожалаштыргаш, чергелештир турган хөпээннерни бөле үстүрүп-ле кирдилер. Черчери-биле чаттыла берген улуг сараат сигеннер, Улуг-Хемниң баткан дожу ышкаш, шыкты куду шуужуп батты. Тракторларның түгле ыштары бургураар. Кабиналары шала-була көстүр.

Бөлер оолдар эңмежок сигенни ийи таладан каш минута иштинде чаңгыс черге тырый үстүрүп кааптылар. Ам оларның хүлээлгези — өске шөлде чалдай бөлдүрүп каан сигеннерни хөпээннээри.

Сараат салыр эрлер агжагар агрегадын ол бөле иттирип каан сигеннерже углапты. Айыыр-биле сараттаан болза, он шаа тырың эр бир хүн канчаар ийик. Сараат салыр техниканың магалын кайгадым. Өг дег хөпээннерни көдүрүп салып турда, дуктуг хап-ла. Шай хайындырым аразында он ажыг тонна сарааттың баштайгы хевири тургустуна берди. Ам ону түгле чазаары, чыып эккелген мажакты кыырнга салыры арткан.

— Баштайгы сарааттарының хевири багай, бүре тудуп каан ышкаш деп элдепсинип айтырарымга, Сазаай тургаш:

— Силерниң шүгүмчүлеп турарыңар чөп. Баштай бышкан далган кадыг болур дээни ышкаш, хол эдикпээн, арай кандай болганывыс олдур. Ам чоорту хөнүгүп чоруп ор бис — деп тайылбырлады.

Шынап-ла, тургускан беш сарааттың хевир-дүрзүлери чоорту бедип, силии кончуг апар чыдар мындыг.

Сараат салган оолдардан ырак эвесте талдар кыдында ак вагончугаш тур. Ооң чанында одагның аккөк ыжы дээрже шөйүлзедаа дораан-на эсти дүжүп тур. Сигенчилерниң хонардүжер одаа ол.

Вагончугаш чанында сырыладып тургаш, демир тудуштурар агрегат. Эдикчи Виктор Донгактың бир кол даяныр техниказы ол. Кандыг-бир агрегаттың кезээ хоорлуп, азы сына берзе, Виктор «хирург» тудуштуруп кааптар.

— Шатуньнар бүгү республикада чок. А бистер оларны чондуруп ап тур бис. Кижи кылып шыдавас түве чок. Башты бичии ажылдадыр болза эки — деп, эдикчи Донгак оглу чоргаар чугаалады.

Повар уруг Мария Конгаа эвилең мендилешкеш, паш-савазында-ла барды. Паш долдур дүлген эзт хайынгалак.

— Аъш-чем-биле хандырылгавыс эки — деп айтырбайн чыдырымда-ла повар чугаалааш, — Суг улгаткаш, ортулукче кежер аргажок апарган. Оон башка дагаа-даа чуургазы, тоолай-даа эъди ап алыр дээн улус бис — деп тайылбырлады.

— Өртек-үнезн кандыг түвел? — деп айтырарымга:

— Ам дээрезинде кымдаа акша чок. Ынчангаш даңзы езугаар чемненип турар. Дүштеки чемниң өртээ мүң рубль болза, совхоз ооң чартыын төлеп бээр — деп, повар харылады.

Николай Кененге удуртканн бо бригада сезон төнчүзүнге чедир 2400 тонна сигенни кезип белеткээр. Чаъс-чаашкын үргүлүү болуп турза-даа, ийи аяс хүнде беш сараатты тургускан. Ниитизи-биле бежен тонна сиген белеткээн. Агрономнуң санап турарын езугаар алырга, кылдынган сарааттар бирги болгаш ийиги класстың сигеннери боор турар. Темп бо хевээр турар болза, Көк-Чыраның делгем шыктарынга мал чемнериниң белеткели июль айда доостур ужурлуг.

Бригадага чоруп турган үемде акша-төгерик дугайында кым-даа шуугаазын көдүрбеди. Совхозта акша чок дээрзин кижи бүрүзү билир хире. Ынчалза-даа удавас бригада ийи звенога чарылгаш, бирээзи Демир-Сугга сиген кылыр дип турары сигенчилерни дүвүредип турар хире. Түге дээрге чаңгыс черге демниг ажылдаарга, үүле бүдүнгүр дээрзи билдингир. Оон ынай бригадада сиген бөлдүрер агрегаттарның саны эвээш. Ийи-ле борбак. Оода оларга бирээни немепкен болза.

Бо хүннерде сигенни бөлдүрер, иттирер, сараттаар оолдар сиген кезикчилериниң сыр соондан чыда калбайн чоруп орарлар. Олардан элээн хоорлуп аар сорулга-биле сиген кезер агрегаттарлыг механизаторлар ийиги эзлчегни ажылай бергеннер. Ам олар эртен даң бажындан орай кежээге чедир ажылдап турарлары бо. Ол чорук кижилериң дыынга-даа, техниканы төп ажыглаарынга-даа, сигенни дүрген ажаап аарынга-даа ажыктыг дээрзи билдингир.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.
«Шыннын» корр.

● *Чылгы мал дугайында* ●

АЖЫЛ-ХЕРЕККЕ АЖЫГЛААР

Чылгы малды өстүрер, ооң ажыглалын амгы амыдыралдың негелделеринге дүүштүр эде тургузар дугайында айтырыг чугаалашкан республика чергелиг хуралга бодум хуумда чедип барып киржип шыдавайн-даа барган болзумза, ол хуралдың шинтпирин сеткилимден хүлээп ап, деткип турар мен. Ынчангаш ол дугайында маңаа бижип көрейн. Чылгы малдың баш санын өстүреринің, кадыр-берт, узун оруктарга могап-шылавас, аар ажылдарга ажыглаар тыва уксаалыг аъттарны сайырадырының талазы-биле мөөн бодалдарым база бар.

Бистің республика ботдогуннаан тускайлаң эргени хоойлужудуп хүлээп алган соонда, бодунуң сүлдезинде үнген хүнче удур халдып олурар аъттыг кижини сиилбип алганы-биле чылгы малдың сайзыралынче, өзүлдезинче чогуур кичээнгейни утландырарын амыдырал негеп келген-дир. Оон аңгыда, амгы үеде машина-техника садып алырының өртек-үнезн кайы хире улуг-дур, ынчангаш ажыглалы уттундуруп бар чыткан малывыстың ажыын көөрүнче, ону амыдыралдың ажыл-херээнге ажыглаарынче үе албадап келген дип билип турар мен.

Ажыл-агыйым аайы-биле чоокта чаа Хакасия чорааш, ында көдөө черлерде ажылдап турар кижилерниң аътты билдилиг ажыглап турарын көргеш, магадаар кижи чордум. А бисте болза, ону колдуунда-ла түгле мунарынга ажыглап турар болгай бис.

Колхоз, совхозтарда чылгы малдың баш саны сөөлгү үелерде эвээжезе-даа, хуу кижилерде ооң көвүдеп орарын эскерип болур. Ол — эки-дир. Ынчалзажок малды ажаар, кадагалаар, азыраар, ажыктыг, шын ажыглаар талазы-биле бурунгу ада-өгбелеривистің чаңчылдарын уттупканывыс хомуданчыг болбайн аан, удурдедир солчур-орнаар, оорлаар чоруктарның көвүдеп турарындан аът ээзи кижиниң эки аът эдилээри дыка бергедээн. Ындыг байдал тургустунуп келген болганда, мен бодаарымга, тус черлерде чаа үениң негелдезиннбиле тургустунгаш ажылдап турар кожуун, суму чагырга черлери чылгы малдың сан-даңзызын шын тургузуп, ооң учедун тодарадыр болза эки. Мону мынчаар түге чугаалаксап олурарым ол дээрге, орнап-солуур чоруктарның көвүдээнинден ажылчын аъттарны, ылаңгыя, малчын кижи эдилээри бергедээн. Кыа быжыг кажаалыгыл, пюочабиле тудуп, камгалап, карактап шыдаарыл, түгле ындыг кижи аът тудуп турар. Сүлде демдекте чуруттуунган ыдыктыг малывыска хамаарылга мындыг болурга чаржынчыг-дыр. Тыва кижиниң чоргааралы, идегели, чөлеңгнижи болуп келген малывысты кожууннар, сумулар дамчыдып, оорлаар, орнап-солуур чоруктарны чидирбес болза, чылгы малдың тыва уксаазын, эки малдарны үндүрүп, сайзырадыры дыка бергедээн. Ынчангаш чылгы малды өстүрүп, камгалап кадагалаарын хоойлу-дүрүм-биле улам быжыглаар болза эки деп бодаар мен. Ылаңгыя ажылчын болгаш спортчу маргылдааларга киириштирип турар аъттарга тускай документилерин тыпсырын чурумчудуп көрзүвүссе. Автотранспорт тускай чурумнуг болгай. Ону ажыглап турар кижилер документилерлиг болгай. А аът ээзи, ону эдилээн кижи бүрүзүнге аът паспортундан ангыда, хүннүң холга туда ап чоруур документ тургузуп болбас бе? Шаг-төөгүден бээр тыва кижи түгле аът күжү-биле чуртап амыдырап чораан болгай, ынчангаш ам ону бодап, сумуларга аът инспекторларындан тургузуп көрзе түл, мөөң саналым ол. Түге дизе, ол кижи ол бүгү айтырыгларга хамаарыштыр чурумну тутсун, аъттың үчедун хынап, ажыглалын көөр болгай. Мындыг янзылыг тургузуп алгаш ажылдай бээр болза, оор чорук чүгээртээр, ажыл чок чер кезип чоруп турар аныяк оолдарның чуруму-даа экижиир чадавас. Дөрт ханада кажаалап алган малывыс-даа хостуг оъттап, өзүп, сайзыраар ужурлуг.

Чылгы малдың камгалал, кадагалалындан ангыда, ооң алыр продукциянның үне чок апарганын черле кайгаардыр мен. Эрткен чылын ажыл-агый 50 чылгы садар дээш эзт комбинаттарында өртек кудузундан сайгарып чадаштывыс.

Чылгы малдың эъди, ооң суду түгле чемге эвес, аарыг-аржык кижилерге эм болуп, кыштың ажыг соогун, чайның изиин шыдажып эртеринге тыва кижиге үнеп четпес чем чораан болгай. Ону түге уттуп чоруур бис. Бир эвес өскээр сайгартынмас продукциялыг мал болза, Тыва иштинге бичежек цехтен тургузуп-даа тургаш болза, ооң продукциязын ажыглаарын экижидип көрзүвүссе.

Аът тыва кижиниң чоргааралы болганда, кандыг-даа байыр-наадым, чыскаал болурга, аът чарыжы албан болурун билир бис. Чолер, маннаар аъттарывыстың чаражын түгле магадап, чарашсынып көөрден башка, ону сайзырадып, өөредип турар кижилерниң сонуургалын шуут уткан бис деп болур. Тыва хүрешке шүүлген мөге шаннал кылдыр аът ап турар-дыр, а аът спортунга ындыг аъттарны оода аъттарның өөлеринге тыпсыр үе келбөөн бе? Мөөн безин билирим республика чергелиг назы-хары улгады берген, аътка төрүмелиден ынак, ооң когун үспейн азырап, өстүрүп чоруур атсураглыг ишчилеривис бар болгай. Ынчангаш оларны база деткиир. Малывысты өстүрер дугайында чүгааны республика чергелиг кылдыр эрттирип, ол талазы-биле санал-оналдарны дыннап турары эки-дир, ол талазы-биле немей хоойлу төлевилелдерин чотаадыкчы езу-биле ажыллап тургаш, өөренип көөрүн Дээди Хуралдың депутаттарындан дилээр-дир мен.

Иван МОНГУШ.
«Сүт-Хөл» совхозтуң директору.

УКТУГ МАЛЧЫН

Успун-Дагбы оглу Ооржак Мерген «Межегей» совхозка кежүп келгениннден бээр элээн чалдар шуужуп эрткени билдинмейн барган. Ынчал ооң авазы Александра Кан-ооловна Ооржак Межегейниң төрүүр коданын хүлээп алгаш, кадарчылап эгелээни ол. Александра Ооржактың алыс чурту Хөндеген-Аксы ынчаар, Кызыл-Тайга Күжүгеттериң угу кижи түве-дир. Ооң адазы Күжүгет Кааң-оол малчын ынчангы «Барлык» совхозтун хоочун сарлык кадарчызы турда, ажыл-ижин чон мактаар чораан. А Александра Кан-оолованың өөнүң ишти Успун-Дагбы Ооржактың ада-иези уктуг малчын улус. Олар «Шек-пээр» совхозка доктаамал эки көргүзүглерни чедип ап, ол үеде малының чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле мурнунче кымны-даа киирип көрбээн, ынчан оларны кадарып чораан хойлары тыва уксаалыг кара хойлар. Чылдын-на олар кара хойлар кадарып чоруурга ынчанганы ол ийикпе, Успун-Дагбынын адазын ол черниң чону «Кара-Хойлуг» дээр апарган. «Кара-Хойлуг» «Кызыл тараачын» колхоз (амгы «Шек-пээр» совхоз) турда-ла, малчыннап эгелээш, амыдыралының сөөлгү чылдарында чедир хой кадарып келген кижи-ле болгай.

Кажан «Кара-Хойлуг» хөөкүй «кызыл-дустаан» соонда, «кодан хойну кымга хүлээдирил? деп айтырыг тургустунуп келирге, ооң ортун оглу Успун-Дагбы Ооржак адазының коданын хүлээп алган. Ол ындыг-даа турар ужурлуг. Түге дизе ынчан, ол үеде, Успун-Дагбы чаа-ла өг-бүле тудуп, Күжүгет Александра-биле шайлалгазын эрттирген үези турган.

Адазының угун салгап, Успун-Дагбы Ооржак ынчаарла малчыннап эгелээн. Ол бичиизинден тура-ла, ада-иезинге дузалажып, кадарчының чымыштыг ижин караабиле көрүп, кадыг-берге ажылды холу-биле кылып турган болганда, аңаа кадарчылаары ындыг-ла кончуг берге эвес болган, ооң кадында Александра Ооржак алыс угу база-ла малчын кижи болганда, оон кайын чыда каар ийик.

Ынчангаш оларның ажылижи чайгаар бүдүп, чылдан чылче көргүзүглери экижип, совхозунуң, харын-даа республиканың мурнакчы малчынларының одуруунга кирип келгеннер. Ол үеде дагдыныкчы кылдыр артып калган Успун-Дагбының авазы база бар-ла болгай. Кунчушкуларның демниг ажыл-ижи халас барбаан. Ооң тодаргай херечизи — Ооржак Александра көдөө, район Советтериниң депутадынга каш катап соңгудуп, сөөлүнде барып, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин депутадынга чедир депшидип келген.

Аныяк назынында Успун-Дагбы Ооржак аар аарыгга таварышкан, мөчээн соонда авазының шынчы дузалакчызы болур чымыштыг ажылиш өгнүң ийи дугаар оглу Мергенге онаашкан. Оларның улуг оглу Шолбан ангы өг-бүле тудуп, совхозка чоллаачылап ажылдап турган үези ол. Ынчангаш Мерген, Александра иешкилер совхозтуң малын хоратпас дээш, боттарында бар-ла турган арга-дуржулгаларын ажыглап, карак кызыл ажылдап келгениниң түнелинде, оларның көргүзүглери база-ла чылдан чылче өзүп орган.

Александра Ооржак Межегейге каш чыл кадарчылаан соонда, пенсия назыны чедип келген болгаш хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Авазының хоюн хүлээп алырын совхозтун удуртукчулары Мерген Ооржакка саналды киирген, Ол ур-даа боданмайн, улуг кадарчы хүлээлгезин күүседип кирипкен.

Ол дээрге эрткен 1993 чылдың күзү-дүр. Дуржулгалыг малчын Мергенниң авазы Александра оглунуң дузалакчы кадарчызы апарган. Иешкилерниң ажыл-ижи бо чылын база багай эвес болганын демделээри өөрүнчүг. Олар бо чылын 100 баш хойга онааштыр эки көргүзүглерни чедип ап, «Межегей» акционер ниитилелдин малчыннарының аразында бирги черде чоруп турарлар. Тодаргайлаарга, төрүүр 100 хойдан 75 хураганны менди камгалап алганнар. Ам бо хүннерде Хадың хөлдүн кыдында, серяин чайлаанда кежүп алган, маллың чайгы семиртилгезин чогуур ойшаанда чорудуп, дараазында чылда база-ла багай эвес көргүзүглерни чедип алыр дээш шудургу ажылдап турарлар. Оларның карак кызыл ажыл-ижи халас барбас.

Савый-оол ООРЖАК.
Бай-Хаак суур.

ЛЕОНИД КУЧМАНЫҢ КОМАНДАЗЫНДА 11 ЭРТЕМДЕН БАР

КИЕВ (РосИТА— СЧТА-ның корреспондентилери Виктор Демиденко, Михаил Мельник). Украинаның чаа президентизи Леонид Кучманың деткикчи бөлүү соңгулдалар түүнелин тода планнаан болгаш ону эчизинге чедирген.

Кучманың командазында 11 эртем кандидаттары болгаш докторлары бар. Оларның ортумак назыны — дөртен хар четпээн. Профессия талазы-биле кымнарыл ол дээр болза: экономистер, юристер, философтар, төөгүчүлер. Деткикчи бөлүктүң төп штавын Валерий Пустовойтенко удуртуп турган. Экс-премьерниң чазаанга ол министрлеп турган, а ооң мурнунда Днепропетровскиниң мэри турган. Дмитрий Табачник Леонид Кучманың политиктиг айтырыглар талазы-биле чөвүлекчизи, талантылыг организатор болгаш билдилиг удуртукчу. Дмитрий Табачник мурнунда Кучманың удуртуп турганы министрлер кабинединиң парлалга албанын удуртуп турган. Ол төөгү эртемнериниң кандидады, бүгүдеге билдингир публицист.

Журналистер Киев университединиң башкызы Леонид Новохатьконуң идепкейлиг ажылын демделеп турарлар. Ол массалыг информациянын чеспектери-биле харылзааны тудуп турган. Деткикчи бөлүк эртемденнер Виктор Небоженко, Владимир Кузнецов, Василий Ткаченко база политолог Владимир Маленкович олар-биле кады соңгулда мурнунуң стратегиг айтырыгларын болгаш тактиказын ыяк, тода ажылдап кылганнар. Леонид Кучма оларның сүмелээнин өзугаар бөдүүн соңгукчулар-биле ужуражылгаларны чорудуп турган. А Леонид Кравчук түгле бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның удуртукчулары-биле ужуражып келген. Ол ышкаш деткикчилер Александр Морозтуң болгаш Владимир Лановойнуң соңгукчулары-биле идепкейлиг ажылды чоруткан. Ол бүгү организастыг ажылдар чаа президентиге чедишкиннерни сөңнээни чугаажок.

РЕЙДИЛЕРНИ ОРГАНИЗАСТААН

Кожуун чагыргазының иштики херектер киллизи кемниг херектерни болдурбазының талазы-биле баш удур хемчегларни ап, чурттакчылыг суурларже рейдилерни организастап турар. Бо чылын кожуун девискээринде 20 херек бүрүткеттинген. Херекти ажыдарының талазы-биле ажыл хөнүп турар. 8 херекти улус судунче шилчиткен, 18 херек үүлгедикчилерин торгаан, 46 хамаатыны сагындырган. 3 кижиниң херээн ажылдап турар коллективтеринче чоруткан. Чурум үрепки дег 27 назы четпестер хайгааралда алдынган.

КАИ салбырының ажылдакчылары орук дүрүмүн хажыткан 45 чолаачыны торгаан болгаш бир кижиниң чолаачылаар эргезин казаан. Паспорт чурумунун талазы-биле хыналданы кожуун девискээринде доктаамал чорудуп турар. Паспорт чурумун хажыткан тус чернин 11, Моолдун 28 хамаатыларынга административтиг торгаалды онааган.

Иштики херектер киллизиниң ажылдакчыларынга тус чер чагыргалары практиктиг дузаны көргүзүп, рейдилерге киржип турар. Нарын суурга рейд кежигүннери 9 хамаатыны эзириктер сергедир черже бадырган, 6 кижиге административтиг хемчег онаары-биле тус чер чагыргазынче херээн дамчыткан. Садыг таңныылдары Ним Байсык, Чапай Самдан эзирик болганнар. Чамдык тускай эртемниглер ажыл үезинде арагалап чоруп турган. Оларның херээн ажыл-агыйының удуртулга черинге сайгарары-биле кирген. Ол-ла хүн бир аътты база бажын иштин оор алган деп медээ алгаш, рейд кежигүннери истелгезин дарый чоруткан.

Ол ышкаш тус черде ортумак школаның коллективи-биле ужуражып, чурум үрээринге сундулуг сургуулдар-биле ажык чугааны кылган. Нарында участок шагдаазының ажыл-чорудулгазын сайгарып, анаа практиктиг дузаны көргүскен.

Арагалаашкынның үржүүндан ажыл чок кижилерниң саны көвүдеп турарындан оор-сук, кемниг херектер болуп турар. Ынчангаш чоннуң арага-дарыже сундуглар, ону ижер чоруун шеглээр, оорлар-биле демиселли күштелдирер дугайында суртаал ажылын доктаамал чорудары Нарын суму чагыргазының талазындан негеттинип турар.

Мөрен суурга чоруткан рейд үезинде шиттирип чорааш хосталып келген хамаатылар-биле чугаалашкан. Шенелдеге шиттирген Номчу-Белек, Аракчаа, Кара-Хуна олар-биле беседалашкан. Чашпан тыртарыгга туралыг В. Чигжитти сагындырып, ол чоруун моон соңгаар соксадырын сүмелээн. Өг-бүлезинге дүржоктанып, кадайын эттеп турган Г. Ооржакты шагдаа черинге хүлээдип берген. КАИ ажылдакчылары хөрим, чагы үстүрген ийи чолаачыны тудуп торгаан.

Бай-Даг сумузундан бо чылдың баштайгы үш айында 27 хамааты эзириктер сергедир черге кирген. Рейд кылып турган шагдаа ажылдакчылары эзирик чораан 6 кижини эзириктер сергедир черже аппарган. Учётта турар назы четпестер Ак-оол Амыр-Санаа, Николай Санчат-биле сагылга-чурум дугайында башны С. М. Сараагайның киржилгези-биле чугааны кылган. Паспорт столунун начальниги В. О. Шомбун 16 хар четкеннерге паспорттарны ортумак школага байырлыг байдалга тывыскан.

Сумулар девискээринде болуп турар бүгү-ле корумчурум үрээшкиннери массалыг арагалаашкынның түнелинден база ажыл чок, кайда-даа хаара туттунмаан кижилериң талазындан болуп турар.

Үстүнде четпестерни чайладыр дизе, чурттакчы чонну сезонну ажылларга хаара тудуп, аныяктарны ажылбиле хандырарын өөренип көөрүн, чоннун хостуг үезин шын ажыглаары-биле культура, спорт ажылын доктаамал чорударын, херээженнер чөвүлелдерин, улусчу дружиналарны катап тургузуп ажылдадырын, өөреникчилериниң чайгы дыштанылгазын шын организастаарын рейд кежигүннери, иштики херектер киллизинин ажылдакчылары тус-тус сумулар чагыргаларының даргаларынга сүмелээннер.

Руслана ХОМУШКУ.
Эрзин кожуунуң чагыргазының ИХК-ниң штаб начальниги.

Суурувус аян-шинчизи

ШАК-ЛА МЫНЧААР ТУРАР БЕ?

Чурттакчылыг суурларны чаагайжыдары дээрге-ле, оларны ногаанчыдып, каасчараш аян-шинчи киирери, арыг-шевер болдурары болгай. Бо талазы-биле Эрзин суурга апрель айда чаагайжыдылга айын чарлаан. Бо талазы-биле тускай комиссияны тургускан.

Суурнуң чурттакчылары боттарының чурттап орар бажыңнарының хериминиң ишти-даштын аштап-ширбип, арыглап алганнар. Суурнуң кудумчуларын албан черлерин, организациялар аайы-биле быжыглаап, аштап, боктарын бөлдүрүп, сөөртүрген.

Чурттакчыларның-даа, чамдык албан черлери, организацияларның-даа бок сөөртүр машина чогундан, бөлүп каан боктары херимнериниң иштинде ам-даа чытпышаан. Амгы үеде кымны богун кым халас сөөртүп бээр боор. Кывар-чаар материаллар өртээ өскен болганда, халас түве турбас болгай. Бо талазы-биле удуртукчулар-даа, чурттакчылар-даа боттары хемчээн алыг ужурлуг.

Суурнуң богун төгер тускай черни суму чагыргазы аңгылап, тускайлап каан. Ындыг турбуже, чурттакчыларның талазындан богун хамаанчок черлерге төгер. Суурнуң мурнуу талазында ховуда таварышкан-на черлеринге төп кааптар. Ам оларны катап чаңгыс черже бөле үстүрер, трактор-техника хөлезилээр ажыл суму чагыргазынга онаашкан.

Шаандагы ышкаш, аргарыгдан ыяштарны казып, тарып олуртур ажыл чорбастаан. Мурнунда чылдарда тарып олурткан ыяштар суг чогундан кадып калгылаан.

Суурда кылдырып каан херим-кажаалар, уруглар ойнаар шөлчүгештер бүдүнбүрүн турар түве кайда боор: сый теп, буза тыртып, үргедип каапкан. Оларны септеп-селиир материалдар, кадаг чок. Ооң уламындан күрзук-чирик херимнерни суурнуң кайы-даа кудумчуларындан көрүп болур. Ылаңгыя Иргит Шагдыржап кудумчузунда штакетниктерни көөрге, түгле олурткан чагылары, куржаглары арткылаан. Ооң иштинде олурткан ыяштар-даа чок. Чок болза оларны ап каапса-даа кандыг боор. Хей-ле кудумчунуң аян-шинчизин үреп турар.

Уруглар ойнаар шөлчүгештер квартал санынга турган. Оларның ам орун-сураа чок, анаа эстип чидип калган. Ол үргедеттинген чүүлдерни өөреникчилерге шамнаар бис. Оларда буруу база бар-ла харын. Ынчалза-даа уруглар ойнаар шөлчүгештериниң материалдарын улуг кижилер бузуп, оорлап ап турары чажыт эвес.

Кудумчуларның оңгар черлеринге сай-довурак төгер, оларны дескилээр ажылче кым-даа кичээнгей салбастаан.

Суурну ногаанчыдарынга, ыяш суггарарынга Нарын хемнин унунда Булун-Бажы суурнуң үстүнден буга суун мурнунда чылдарда бадырып ап турган. Ол сугну бадырып алыры ындыг белен эвес ажыл турду. Эрзин суурнуң албан черлериниң, организацияларның ажылдакчыларын шефтедип тургаш, буга-сумун унун аштадып, кастырып тургаш, сугну бадырып ап турганын суурнуң хоочун чурттакчылары ам-даа чугаалажып турар.

Ол суг-биле тарып олурткан ыяштарны, чурттакчы чон боттарының тарып алган ногаа, картошказын суггарып, өстүрүп ап турган. Эрткен чылдан бээр суурже буга суу батпастаан. Бо чылын ол сугну бээр бадырып алыры болдунмас дугайында чугаа болган. Ооң дөзүн, өөжүн кылырынга күштүг техника херек, ону кайыын тывар боор.

Нарын хемнин суун Эрзинде буга уну-биле бадырып алырынга Булун-Бажы суурнуң чурттакчылары дыка хөөнү чок. Түге дээрге буганың өөжүнден Нарын суу үерлээш, ол өөштү чара таварааш, суурну үер ап турган. Ол хемниң унун эрги турган агымынче киирипкениннден Эрзин бугазынче суг бадырып алыры болдунмастааны ол.

Эрзин суурда он ажыг кудук бар. Оларның чамдыктары база ажылдавайн баар таварылгалар тургулаар. Ооң чылдагаанын электри күжү доктаамал эвезинге шамнаар. Чамдык үелерде кудуктарның суун доскаарларын долдур сордурбас. Ол дээрге кудук ажылдакчыларының ажылынга харысалга чогун херечилеп, оларның ажылынга коммунал ажыл-агый чериниң хыналда чогунда.

Ол ышкаш кудуктарның санитарлыг байдалы багай. Ынаар ооң ажылдакчылары кичээнгей салбас, долгандыр, аштап, ширбивес. Ооң уламындан хирлиг, боктуг.

Чурттакчылар бажыңнарының хериминиң иштинде ногаа, картошказын тарып олуртуп эгелээн. Амгы рыноктун кадыг-берге үезин чон билип, бажын бүрүзү дузалал ажыл-агыйын хөгжүдүп, сайзырадырын бодай берген. Ынчангаш суг айтырыын кижи бүрүзү тургузуп турар апарган.

Суурнуң чурттакчыларының дузалал ажыл-агыйында хөй, өшкү, инек, хаван, дагааны азырап өстүрүп турар. Бода малдың калазын амыгаштан эгелеп организастаарын суму чагыргазындан улус негээн.

Ону организаставас болза, суурнуң чаагайжыдылгазынга, арыг-шеверинге база салдарлыг. Ооң-биле чергелештир бода малды оорлаар чорук база көвүдеп турар. Бода малдың кададын организастаар айтырыгны чоннуң көдүрүп турары черле чөптүг.

Комсомольская кудумчузунуң ортаа үезинде хос переулок бар. Аңаа шаанда аныяктар аллеязы кылдыр кажаалаан, ыяштарны тарып олурткан. Ам ында үүп турар ыяш-даа чок. Херим-кажаазын үргдээш, харын-даа машиналар маннап турар апарган. Апрель айда ону катап херимнеп каан.

Ол шөлчүгештің ортузунда цементилеп тургаш кудуп каан ийи көжээ «турасскаал» тургузуп каан. Ону сураан дыңнаарга, Адачурттуң дайынының киржикчилери эки турачыларга турасскаадып кылыр дээн деп чугаа бар. Ону 1990 чылдар үезинде эгелеп каан дээр.

Ооң эгелекчилери кымнар түве ийик, түге төнчүзүнге чедир кылдырбаан түве. Ушкарганиай аалынга чедирер деп чугаа бар болгай. Ону эгелээн сөөлүнде доостурар турган.

Ам ол ийи калбак көжээ «турасскаалды» көөрге хевир чок, кайы-бир төөгүде «кызыл-дустай» берген кижилерниң хөөрүнүң турасскаалы турган болза, ооң продукциязын ажыглаарын экижидип көрзүвүссе.

Аът тыва кижиниң чоргааралы болганда, кандыг-даа байыр-наадым, чыскаал болурга, аът чарыжы албан болурун билир бис. Чолер, маннаар аъттарывыстың чаражын түгле магадап, чарашсынып көөрден башка, ону сайзырадып, өөредип турар кижилерниң сонуургалын шуут уткан бис деп болур. Тыва хүрешке шүүлген мөге шаннал кылдыр аът ап турар-дыр, а аът спортунга ындыг аъттарны оода аъттарның өөлеринге тыпсыр үе келбөөн бе? Мөөн безин билирим республика чергелиг назы-хары улгады берген, аътка төрүмелиден ынак, ооң когун үспейн азырап, өстүрүп чоруур атсураглыг ишчилеривис бар болгай. Ынчангаш оларны база деткиир. Малывысты өстүрер дугайында чүгааны республика чергелиг кылдыр эрттирип, ол талазы-биле санал-оналдарны дыннап турары эки-дир, ол талазы-биле немей хоойлу төлевилелдерин чотаадыкчы езу-биле ажыллап тургаш, өөренип көөрүн Дээди Хуралдың депутаттарындан дилээр-дир мен.

Иван МОНГУШ.
«Сүт-Хөл» совхозтуң директору.

БАРЛЫК ХОВУЗУНДА

Барыын-Хемчиктің Шек-пээрде «Суглуг-Ой» кооперативинің сигенчилери бо чылын 250 тонна сигенни белеткээр планныг. Бо хүннерде олар Барлык ховузунда 50 га шөлде хөй чылдыг сигенни кезип турар. Тракторист Олег Ооржак сиген кезер машина-биле сигенни кезерге, Черлигеш Дадар-оол ону бөлдүрүп турар. Хол кадыырлыг сигенчилер Өпей-оол Сарыглар, Амыртаа Ондар, Эзираа Монгуш олар буга-сумуннар унунда сигенни кезип турар. Тракторист Радик Монгуш кескен сигенни удур сөөртүп, сараттап эгелээн.

«Суглуг-Ой» кооперативтің даргазы Валерий Сааяның чугаазы-биле алырга, кооперативтің сигенчилери үстүнде планны ажыр күүседир дээш ажылдап турар. Бо сигенчилерден ангыда, «Бичеі-Тей» кооперативтің (даргазы Г. Ооржак) 10 кижилиг сигенчилери Суг-Кажаада чайгаар үнген сигенни база кезип кирипкеннер.

(Бистің корр).

ТЕЛЕВИЗИЯ

ТЫВА ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Ноль 16, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 17, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 18, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 19, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 20, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 21, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 22, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 23, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 24, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 25, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 26, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 27, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 28, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 29, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 30, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 31, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 32, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 33, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 34, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 35, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 36, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 37, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 38, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 39, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 40, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 41, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 42, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 43, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 44, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 45, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 46, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 47, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 48, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 49, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 50, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 51, ноомуй.

Эртемнерге.

Ноль 52, ноомуй.

Эртемнерге.

«Шынга» чагаалар:

АТТАШ ЭШТЕРИМ

Мени Бичии-Уруг Очур-ооловна Кыргыс дээр. Бай-Тайга кожуунда Бай-Тал суурга төрүттүнген болгаш аңаа өзүп, өөренип келген мен. Тээли школазынга өөренип келгеш, сагыш-сеткилимге тааржыр, бичe сеткилдиг, топтуг-томаанныг, узун чаштарлыг ийи кыс уруг-биле ханы эдержип, олар-биле кады өөренип, кады концерттерге ойнап, танцылап, хөглеп өзүп келдим. Ол эштерим-биле эп-найыралывыс быжыг турганындан, өөренипдаа тургаш, ажылдап-даа чорааш, азы амгы үеде баштарывыс көргергиже-даа аравыста харылзаавыс успейн, ботботтарывысче чагаа-биле харылзажып, амыр-мендивисти солчып, ажы-төлөвүстү айтыржып, амыдырал-чурттагавысты сонуургажып, ажылживисти, эки арга-мергежилди солчып чоруур бис. Бис үш эжишки школачы чорааш-ла, башкы болур күзелдиг чордувус. Ол мергежилди чедип алган, амгы үеде үш чүкте ажылдап, амыдырап чор бис. Кандыг-даа ажылды эки, түннелдиг кылдыр ажылдаары кижинин бодундан хамааржыр. Мээн эштерим база-ла кызымак, шудургу туруштуг иелер болган. Маңаа Бай-Тайга уругларын таныштырайн: Кимаа Сюрюновна Идам, амгы үеде Дөрзиг-Аксында өскүстер школазында ажылдап, амыдырап, чоннун ажы-төлүнге бараан бооп чоруур. Ол эжим Тыва Республиканың школаларының алдарлыг башкызы. Хөй уругларын өзүп келгеш, сагыш-сеткилимге тааржыр, бичe сеткилдиг, топтуг-томаанныг кижи. Оон аажы-чаңында онзагай талалары менээ уттундурбас. Кимаа чугаакыр, эш-өөрүн хүндүлеп билир, эш-өөрзек, чараш мөзү-шынарлыг, кижизиг, ээлдек-эвилен, арага деп ажыг сугну амзап көрбээн. Ажы-төлдүн ынак, хүндүлүг кырган-авазы. Оон школачы чылдарында узун чажын дырап чадап, ыглаар чыгыы каттырып орарын бо-ла сактыр мен. Ынчангаш Кимаа Сюрюновна эжим сагыш-сеткилимде ынчаар чуруттунуп артып калган.

База бир эжим Кимаа Бичee-ооловна Март-оол-дур. Ол педагогика институтунда ажылдап чоруур. Кимаа Март-оол база Тыва Республиканың школаларының алдарлыг башкызы ден хүндүлүг аттың эдилекчизи. Ол ышкаш тыва дыл талазы-биле эртем кандидады болуп, хөй чылдарда үре-түнелдиг ажылдан чоруур. Кимаа-биле мырынай бичии тургаш-ла эдержип, ойнап өскен бис. Бай-Тайга кожуунун Бай-Тал суурнун чоогунда агып чыдар Хемчик хемнин ол чарыында Мешкен-Хөл кыдыынга анай-хураган кадарып, ада-иевиске дузалажып, ойнап өстүвүс. Бир-ле катап хураганнар кадарып чорааш, сайзанактап ойнай берген бис. Бир ковайын кээрнвиске, хойлар-биле хураганнар каттыжар четкен болду. Бис ынаар чүгүрүшкен, кандыг-даа эки чүве үнмээн. Аалдың анай-хураганы эмген. Бис ийи кортказ, дедир сайзанактаан черниске келгеш, мунгарап ор бис. Ынчап олурувуста, дикмирээшкиннг, суггур чаъс чаъстаан. Чангыс каът чуга хептеривис өде берген. Донгаш шыдашпайн, аалче халчып кирип келдивис. Ада-невис бисти кончуп чоруй соксай берген. Ынчаар-ла Мешкен-Хөл кыдыынга хой, инек, анай-хураган, бызаа бажы дозуп өзүп келгеш, өөрени бергенивис ол. Амгы үеде назы-харывыс улгадып, баштарывыс дүгү көгерип, бичии чаштарның кырган-авалары бооп чурттап, ажылдап, үш чүкте аңгы-аңгы кожууннарда чурттап чор бис.

Ийи эжимге бодумнуң эптей бижээн шүлүүмнү бараалгадып ор мен.

Өөреникчи чылдарымда,
Өөрлежип ойнап чораан,
Улуг Кимаа, биче Кимаа,
Угаанымда артып калган.
Узун чаштыг эштеримни,
Уруглар-даа, башкылар-даа
Улуг Ким деп, биче Ким деп
Улус шупту ылгай адаар.
Атташ аттыг ийи эжим
Алызы барып башкы болду.
Ажы-төлду өөреткеш,
Алдар-атты чедип алды.

Бичии-Уруг КЫРГЫС,
Тыва Республиканың школаларының алдарлыг башкызы, улус өөредилгезинин хөтүлү.

Эрзин кожуун.

«ШЫНГА» – 25 ЧЫЛДА

Тываның хоочун журналистеринің бирээзи, республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы Таан-оол Пованошович Хертек «Шынга» ажылдаандан бээр бо хүннерде 25 чыл болган. Аңаа баштайгы медээни 1952 чылда бижээн. Оон бээр-ле Т. Хертек бо солуну-биле баштай оон бижикчизи, сөөлүнде корреспондентизи, киллиис эргелекчизи болуп ажылдап келген. Аныдыралды эки билир болгаш, кайы-даа киллиске ажылдадырга, ол ханы уткалыг, янзы-бүрү темалыг материалдарны солуннуң арынга чырыдып турар.

Редколлегия кежигүү, партия эге организациязының секретары, профком кежигүү, лектор, пропагандист, агитатор болуп, хөй-иниттиин ажылынга ол кызымак чоруун көргүскен.

Чогум оон журналист стажы 1963 чылда тыва радиодан эгелээн. Телевиденнеге, радиога ол корреспондент, редактор, улуг редактор болуп ажылдап турган.

Т. П. Хертектің очерктери «Улуг-Хем» альманахка, Тываның журналистеринің чогаалдар чыындызынга үнүүлээн, оон аңгыда, бир номнуң автору. Тываның сураглыг кижилери — Социалистиг Күнжыллың Маадырлары Ү. Кандан, К. Даныырык база саанчы А. Монгуш, тудугжулар О. Калзан, С. Сендажы болгаш өскелериниг-даа дугайында очерктерин номчукчулар эки билир.

Четпестерин чаңдыр көрбес болгаш, ол дугайында дорт бижиир болганы-биле шүгүмчүдетканнер аңаа хомудан-даа тургулаан. Ол дээн ынчаны партия обкомунга өөн келдиртип, чугаалажып лат болганын ол сактып чугаалап олурар.

— Четпестер дугайында бижиирге-даа, кым-даа олче оннуш салбас бөгөр-дүр — деп, Таан-оол Пованошович хомудап турар. Шынаа-ла, харын, шүгүмүнелдиг материалдар уеге-даа, хамык байдал хевир болуруг чоп элдепсинин чугааланыр болгай. Эң ылангыя «Көк-Тей» совхозтуң мурнунда директору турган Горилыйның кара туразында аажалаанкыннарының дугайын Т. Хертек «Шынның» арынарынга чидин-биле шүгүмүүлээн. А ол удуртукчу кандыгдаа буруугга онаашпаан. А ол дээрге, совхозтуң өнчү-хөренгизинге хол дээп, бодунуу-биле дөмей кылдыр чаннап, төтчегленп турган кижи-дир.

Т. П. Хертек солун болган ханы уткалыг материалдары-биле номчукчуларга ам-даа үр үеде баран болур.

Седен ХЕРТЕК.

АЖЫЛ ЧОК КАНЧААРЫЛ?

Эргим редакция, силерже чагаа бижиирин мени дүвүредип чоруур бодалдарым албадапты. Бо берге үеде аныяктар болгаш чамдык улус көңгүс ажыл чок. Ажылды кызырып-ла турарга, ажыл кайнын тыптыр деп. Күш-ажыл кижинин каастаар болгай. Хоорайдаа, суурларда-даа ажыл чок улусту көөрге, кээргенчиг-ле чорду. Олар шыдаар шаа-биле ажыл дилеп кызып чоруурлар.

Ылангыя ажыл чок аныяктар амгы үеде үүнү канчаарыл? Бир үвени доозуп-даа алган болзунза дөмей-ле ажыл чок боор сен. Хлеб садыл чиирп безин бергедээн үе-дир бо. Ада-иезин, дөргүл-төрелидаа чок кижилер чораай-ла. Оларны кымнар азыраарыл? Ажылга тура чок ийи-чангыс кижилер бар-даа ыйнаан харын. Чамдыктары ындыг эвес, амыдырап-чурттаарын бодап чоруурлар хөй. Өскелери улустун мал-маганын оорлап, арагалап, тоян чоруурлары база бар.

Чамдык организацияларда боттарының дөргүл-төрелин тыртын, ажылга киирип алыры меге эвес, бар. Ындыг чоруктар кайы көвей. Оларга чүгле хээли бээр сен. Аксы-боскун чагландырыптар үве бербес болзунза, шорун-на.

Улус ыялаар, кызын, ылгай көөр даргалар аравыста чок деп болбас. Черле ынчаш, бо берге үеде аныяктар ажыл чок канчаарыл ам. Оларны харын чагып-сургап, кижизидип, кандыг-бир ажылга хаара тудар болза, олар база кижилер-ле болгай. Ол кижиге амыдырал херек болгай. Чамдык аныяк-өскен ажылынга чардыгар дээш боданы-даа бээр ыйнаан. Улус үптеп, оорланып, арагалаары ынчан соксаар деп бодаар мен. Карманында акшазы чок улус чүүнү канчаар деп бодаар силер? Хептенген, ажылдыг улусту көргеш, олар хөйну бодаарлар.

Ынчангаш черле аныяктарны ындыг-мындыг дивейн, ажылче хаара тудар болза, кончуг эки деп санаар мен. Чединмес, кандыг улус чок деп бодаар силер. Оларның аразында ада-иезин кыргандижен, аарыг-аржык, кандызы чок боор. Оларның пенсиязы бар-даа болза, азып-чем садар бе, ал-бодунга, ажы-төлүнге хеп садар бе?

«Кызылче-даа болза, ажылдан сурагланып өскел көр, оглум, үруум» дээш, каш акшазын-даа берип олурар кыргаанар бар. Кызылда оон-даа дора. Ажыл чок улустуң саны көвүдээн. Ажыл чоктар санынга турул алырынга-даа, 20000 рубль-биле чүүнү садып чиирил? Дөрт, беш ажы-төлдүг бот иелер бар-дыр. Олар канчаар амыдыраарыл?

Делегейде ден-дески чүве кайда боор, а кижилерде амыдырал база кезик-чамдык. Оларны кыжырып, куду көрүп болбас. Ам черле үүнү канчаар улус боор бис, эргим чоюм?! Ажыл чок деп үвенин бергезин. Аныяктар болгаш ажыл чок чоннуус каяа, чүге ажылдап, чүнү канчаза экил?

Тамара АҢГЫРАК.
Чөен-Хемчик кожуун.
Чадаана хоорай.

«РОБОТ ЭВЕС-ТИР МЕН»

Кожуун чагыргазының чоннуң социал камгалал кылдызының ажылдакчылары эң-не буянныг үүлени кылып турар. Бо берге үеде , инвалидтерге болгаш хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге, өскүс-чавыс кижилерге боттарының ажыл-ижибиле бараан болуп, шыдаар шаа-биле өөрүшкүүнү чедирип турар дизе частырыг болбас. Ындыг буянныг ниттиң ажылдакчыларының коллективинде ийи-чангыс төлеп чок кижилернин кыстынын олурары хомуданчыг.

Бичиимде будум бертинген, инвалид бооп артым. Бо айның дузаламчы акшазын алыр дээш почта салбырынга оочурлан чеде бээримге, мээн адымга шилчиткен акшаның ынызыткан бижин чиде берген болган. Оны дилээш, барык ийи хондум. Почта салбырынын акша үлээр ажылдакчыларындан шуптузундан шугдүрдүм. База-ла ол документ чок болду. Чамдык поттачылар харын биске хамаарышпас кижи-дир силер дээш, шугуладаарлар-дыр. Бо удаада акша адырын ынызыткан бижик шуут чиде берген.

Херектиң ужурун тодарадыры-биле кожуун чагыргазының үстүүде мактап бижээним кылдизинин ажылдакчыларынга чеде бердим. Кабинетче кире берген, кайган калдым. Ийи кижи өткүт үн-биле аас былаашкан, маргышкан турлар. Алтын-кырын төнерп билек, киллистиң аныяк ажылдакчызы үне халыды. Бичии болганда дедир кирип келгеш, аасдыл былаашкан удурланыкчызынга:

— Хереглээн бижиин инспекторда бериптим, ап ал — дээн. Алгыжып турганы хамаатыны үндүрүлкеш:

— Болар негеп турда, чоонган мен, мээн негээрим база ынын — дигеш, хыы хаңганын илередип, таалап хүлүмзүрду.

Келген херээмни чугаалаарыма, херек документилерни хензиг када бижий каапты. Чоруум чогаанынга өөрүп, амыраарым-даа хөлчок. Бижиттинген документилерни стол аныында салып каган. Ап алырын дилеп.

— Кижи бүрүзүн чаңгыстан эрттирбес кижи мен, дүүш соонда почтаже чорудуптарымга, ап алыр силер — дээн.

— Болум аппарын берейн, үлеп турар акшазы төне бээрле болгай — деп тайылбырладым. Аныяк ажылдакчы менче хыйыртай каапкаш:

— Чугаа билбес кандаай кижи сен — деп, херектенди. Дүүш соонда почтага чеде бээримге, кандыг-даа документ келбээн болду. База катап багай будум сөөртүп, чагырга черинче элейтиптим. Баарымга, демги-ле ажылдакчы уруг хыйланы-дыр:

— Робот эвес-тир мен, ам чорударым бо.

— Дем-не чедирер болдуңар, чүге харысалга чок улус силер — деп чадаарда оожум удурландым. Ажылдакчы сандайындан тура халааш, саазынарын чашканнапты:

— Оюмаа Дагба деп кижи мен. Хомудаар черинерге барынар.

Шынап-ла, сеткилим дыка хомудады. Ол аныяк ажылдакчы болдунуң хууда акшазын үлеп берип олурар чаннап олурду. А мен оон диленип келген кижи ышкаш болдум. Хыйыртаашкын, херектээшкин, алгы-кышкы чоккa ол аныяк ажылдакчы инвалидтерге, пенсионерлерге, херектиг кижилерге бараан болуп шыдаар ирги бе?

Василий КҮЖҮГЕТ.
Бай-Тайга кожуун.
Тээли суур.

МАГАДЫЛААДЫ МАНАП ТУРАР

Тыва Республиканың Президентизи, Чазаа чоннун амыдыралын экижидер айтырыгже хүн бүрүде онза кичээнгейни салып турарын чон билип, эскерип турар. Ол кончуг эки-дир. А бистиң кожуунувуста чоннун социал амыдыралын экижидер, социал камгалалды магадылаар талазы-биле ажылда четпестер хөй болуп артпышаан.

Кожуун чагыргазының чоннун социал камгалалының кылдизинин эргелекчизи Л. М. Тадар-оол ол ажылды кошкак удуртуп турарын дорту-биле шүгүмчүлээр бодап тур мен. Оон талазында чонунга каржы-хажагай чоруун көргүзе бээр таварылгалар турган. Амыдыралы чеминмес пенсионерлерге социал дузаламчыны чедир бербейн турар.

Пенсионерлерге тускай магазин ажыдып, ажылдадып турда, дыка-ла амыраап турганнар. Ынчалза-даа хөөкүйлерин өөрүшкүзү үр болбаан. 3 ай болганда, садыг хагдынган. Пенсионерлерге чиигеткен өртектиг аъш-чем барааннарындаа сатпастаан.

Рынок харылзааларының хөгжүп эгелээни-биле холбаштыр чамдык категориянын кижилеринин орулгалары кончуг эвээш апарган. Ындыг таварылгада эвээш орулгалыг, хөй уругларлыг өг-бүлелерниң, пенсионерлерниң болгаш инвалидтерниң социал камгалалының магадылалын тургузары эргежок чугула. Ол магадылалды чон манап турар.

Аъш-чем болгаш үлетпүр барааннарының өртээ хүн келген тудум-на өзүп турар. Чааскаан арткан, назылап кыраан пенсионерлерниң социал хандырылгазын экижидери негеттинип турар.

Хову-Аксында пенсионерлерге биче будурулге черин ажыдып каан. Ол хөрезинде орта ажылдавас. Пенсионерлер айтырыг тургузуп чеде бээрге, эжин үргүлчү хааглыг турар. Бо биче будурулге черинин ажылынын дугайында кожуун даргазы В. М. Оюн билип турза-даа, огулуг хемчег албайн турары хомуданчыг. Кожуун, суур чагыргаларының талазындан пенсионерлерге деткимчени көргүзерин дилеп тур бис.

Александр ХОМУШКУ.
Чеди-Хөл кожуун.
Хову-Аксы суур.

КАНЧАП АМЫДЫРААР БИС

Акты ак, караны кара дээр. Чүвениң шыны херек. Рынокче шилчилгениң үезинде бистиң амыдырал-чурттагавыста бергедээшкиннер бола таваржып турар. Бүгү Тывада ат-алдары алгаан алдан-маадыржыларның төрээн суурунда амыдыралдын нарын байдалы тургустунуп турары чажыт эвес. Бистиң суурда ажыл чок аныяк-даа, улуг-даа улустуң саны көвүдеп бар чыдар. Ол чоруктуң кол чылдагааны — совхозта акша чогунда.

Совхозка чеже-даа ажылдап каарга, алыр акша чок боор-дур. Күрүне мурнунга ажыл-агый хөй өрелиг. Хамык малдың продукциязы та кайнаар кирип турар чүве. Ынчангаш ындыг берге байдалдан канчаар уптунуп алырының аргаларын дилеп тып, чон-биле совхоз директору «Юрий Бызаанай сүмележип көөр болза эки деп бодаар мен.

Культура талазы-биле база чыдып каап турар апардывыс. Мурнунда чылдарда чүгле кожу

ЫДЫКТЫГ ЧЕРЛЕРНИ ДАГААН

Сарыг шажын. Оон ужурутказын, оон бүгү негелделерин шын сагыырга кижиге, кижиниң кадыкшылынга, амыдырал-чуртталгазынга, ажылижинге кайы-хире эки салдарлыг болурун бистер ам чаа билип, үнелеп бар чыдар-дыр бис. Шыны херек, партия үезинде ол үениң негелдезинин аайы-биле ыйнаан, шажын деп чүвеге шуут-ла бүзүревес болгаш анаа удур чордум. Мен ышкаш шажынны шак ынчаар көрүп чораан кижилер хөй турган дээрзинге бүзүрээр мен.

Сөөлгү үеде сарыг шажынның шынныын, оон ажыктыын бүзүреп, көрүп чор мен.

Чоокта чаа бис Хайыракан хүрээзинин улуг башкызы С. К. Серенотка баштаткан Кызылдың хамнар ниитилелинин төлээлери — шупту 5 кижини чалап алгаш, Өвүр кожуунуң чамдык ыдыктыг черлерин дагыдып турдувус.

Хандагайты суурнуң мурнуу талазында 2,5 км. хире черде даглар аразындан үнген Мургусту деп аттыг хемчигеш бар. Ол хемчигештин үнүп чыдар бажын чылдын-на дагыдып турган чон чораан. Эрткен чылын ону моол ламаларга дагыдып турганын көрген болгаш анаа киришкен мен. Чогум кара сугнуң бажын мал базып, хирлендирбезин дээш Хандагайты суур чагыргазының ажылдакчылары эрткен чылын-на кажаалап кааны дыка эки болган.

Моол ламалар суг бажына аъш-чемниң, тыва-даа, орус-даа арагаларның дээжизин чашкылааш, чыылган чонга мынчаар чугаалап турдулар:

— Суг бажын шуут арыглап кагдывыс. Мону моон соңгаар хирлендирбенер, аъш-чемниң, арага-дарының дээжизин харам чокка чажып, оран ээзин эки чемгерип чоруңар!

Дыннап орган чон ол хүндеп эгелээш, лама-башкыларның айтыышкынын ол ёзугаар күүседип, дыштаныр хүннерде-даа, анаа-даа үелерде анаа барып, арага-дары чажар кижилер көвүдээн турду. Оон түннелинде эки чүве-даа көрбедивис. Мургусту хемни долганы берген даглар эдектери Хандагайтының чурттакчы чонуның мал-маганының оттаар чери-ле болгай. Моол-биле кызыгаар ол дагларны таварты эрткен. Сөөлгү 1989—90 чылдардан бээр бистин дыкара хөй инек малывысты моол кожаларывыс шак бо хемчигештин ол-бо талаларынга одарлап чорда, оорлап аппарган ийин. Оон сан-түнүн-даа адааш чоор мен. А 1993 чылда ол дагылганың соонда, мырнай кодан-коданы-биле алыстывыс. Чеже-чеже чаш ажы-төлдүг өг-бүлелер, кырган-дижен пенсионерлер куруг кагбады дээр! Чамдыкта мырнай ээлери көрүп, кадарып чорда безин күш-биле хунаап алгаш чоруй баар турдулар.

Ам бо бистиң дагылга кылган лама болгаш хамнарывыс мырыңай сыр өске чагыгларны кылдылар. Баштай-ла олар суг бажын кончуг кичээнгейлиг көргеш, аъш-чем дээжизин чажар бичии оваажыгаш турар черни тодарадып тып алдылар. Ол-ла бүгүнү кичээнгейлиг көрүп алган соонда, лама-башкы ном-даа номчуду, оон аайы-биле артканнары дүнгүрнү-даа кактылар. Бо бүгү ажылды дооскан соонда, шупту аъш-чемни чиңер, алгыш-йөрээл, ырлардан-даа ырлажынар диштилер. Бистер аъш-чемивисти үлежип чип, кезек хөглүг ырлар-даа ырлаштывыс.

— Бо суг бажы кончуг арыгсилиг турар ужурлуг чер-дир. Силернин аныраалап аштап турарынар кончуг эки-дир. Чүгле манаа арага аймаа ижип, ону чажып болбас — деп, бистерге чагыгны бердилер.

Көрүнер даан, эрткен чылгы ламалар чүү дээн-дир, а бо бистин боттарывыстын эн шырак дээн лама, хамнарывыс чүү дээн-дир? Кымга бүзүрээрил?

Оон соонда Тывада ат-сураа алдаржаан Улаатай аржаанынга аппардывыс. Анаа дыка-ла үр ажылдадылар. Борта мээн эн-не бүзүрээн чүвем: аржаан чоогунга баргаш, машинадан дүшкеш, Олег Уважа, Роза Настык-Доржу олар мынча дидилер:

— Мында багай бук бардыр. Ону дораан тывар...

Аржаанның хүн үнер талазында кадыр эзимде-дир дээш, ынаар базыптылар. Бистер база-ла оларның соондан эдериптивис. Кадыр эзимни өрү дыка ырак үндүвүс. Оон бир аныяк дыт бажынче айыткаш, «бо-дур» дидилер. Көрүвүске, өгге салыр изиг-демирниң хоолайы хире чоон, үзуну 20 метр хире, чүгле баштарында бичии будуктарлыг шетчигештиң бажынче айтып турлар. Көрүвүске, шынап-ла, ында ак чүве тур.

— Мону дүжүргеш, ыдыктааш, өскээр чалаар, оон башка хоржок — дидилер.

Дытты ол-бо силгиривискедаа душпес, бажынче кижи үнер база арга чок болу берген. Чоогунда аалдардан узун хендир дилеп алгаш, ооң бир ужунга даш баглап алгаш, ону октап тургаш, арай деп дүжүрүп алдывыс. Ол чүү болганыл? Хой кежинден үстүп калган, кижи чудуруу хире кылдыр борбайты када берген алгы үзүндүү болду. Хамнарывыс ону бичии хапка аъш-чемниң дээжизи-биле кады суккаш, өске чүкче чалаптылар.

Оон соонда ном номчуп, дүнгүр-даа кактылар. Түннел: аржаанга арага-дары аймаа чажып болбас, чүгле аъш-чемниң дээжизи-биле эки чемгерер, оран-таңдызынга эки чалбарыыр бо-ла. Ам дыштанып, эмненип келген чонга эки тайылбыр ажылындан чорудуп, маңаа лозун-плакаттардан-даа болза аскылаар болзуңарза эки боор деп сүмелелдилер. Бистер Хандагайты суур болгаш кожуун чагыргаларының төлээлери ону ынчаар кылыры-биле хүлээнип алдывыс.

Эң сөөлүнде Хөндергейниң арт кырынга келдивис. Бо дээрге, чоннуң чоон оруу, Тывада эң улуг арттарның бирээзи дээрзин кым-даа билир. Маңаа барык ийи шак ажыг ажылдадылар. Түннелинде чугаалааны бо:

— Силер мооң мурнунда үргүлчү моол ламаларга дагылга кылдырып, ном номчудуп чораан-дыр силер. Олар силернин кожуун девискээринин бүгү-ле эки үүлдерин боттарынче алгаш, багай үүлдерни маңаа арттырып турганнардыр. Ынчангаш ол-ла бүгүнү арыглавас болза хоржок дээш, кожа үнген ийи ыяшка чаа өлүрген хой кежин херип, бир чоон пөшке ээренни-даа астылар. Маңаа доктаамал дүңгүр эдип турзун дээш, шан-кеңгиргезин-даа ында арттырып кагдылар.

Ол дээрге май айның ортаа үези чүве. Мен бо үүлдү бижип ора, дагылга кылганының соонда, чамдык кижилерден дыка-ла эпчок үүлдер дынаанымны маңаа чугаалаксадым. Ону ийи-чангыс кижилер, харын-даа чамдык улуг эргедужаалда безин ажылдап чоруур эштер чон аразынга меге чугаа тарадып турганы хомуданчыг болду. Оларның чон аразынга тараткан меге чугаазы бо: «Арт кырында чатка салып каан-дыр».

Чок, эргим эш-өөр! Хүндүлүг чон, мону мынчаар билип алыр болза, окта шын эвес. Ол дээрге, ийи-чангыс кижилернің меге чугаазы-дыр. Бистер суур болгаш кожуун чагыргаларының ажылдакчылары кайын ындыг үвени кылдыра бээр бис. Ол-даа улус бистернин арын-нүүрүвүстү бодап, чон мурнунга харыысалгавысты угаап билип-ле турар болгайлар. Бистернин чаңгыс-ла күзеливис, бодалывыс мындыг: «Сумунун-даа, кожууннун-даа девискээринге бүгү-ле чүве эки турзун, оорсук турбазын, корум-чурум үрээшкини болбазын, аарыг-аржык өршээлдиг болзун, амыдырал-чуртталга чаагай болзун, өршээ хайыракан!».

Арт кырынга арыгланыр бажынны кылгаш, арыг-шеверни доктаамал сагыыры-биле лозун-плакаттарны-даа бижип, азарын бодап турар бис.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.
Өвүр кожуун чагыргазының даргазы.

ЧАРЛААЛДАР

Кызыл хоорайда складтан «УАЗ» автомобильдин бирги четчелээшкинниг шимчедикчилерин 2,6 миллион рубльге садып турар бис. Төлевир хевири кандыг-даа бооп болур.

Долгаар телефоннар: № № 4-19-88, 9-75-02 болгаш 3-01-53.

ОРНАП ТУР БИС

Автоорук техникумунуң чанында 3 өрээл хуужуткан, чаагайжыды туттунган тууйбу бажынны (телефоннуг, 5-ки каът) 2 болгаш 1 өрээлдиг чаагайжыды туттунган бажыңнарга (бир өрээлдии —чартык чаагайжыды туттунган-даа бооп болур) орнап тур бис. Бир эвес немей төлээр болза, 1-1 өрээлдерлиг чаагайжыды туттунган 2 бажынга-даа орнап болур бис.

АЙТЫРАР ТЕЛЕФОННАРЫ: ажыл үезинде 3-34-49, ажыл соонда 2-14-21.

ЭКИ ШЫНАРЛЫГ ТАҢМАЛАР БОЛГАШ ШТАМПЫЛАР

Архитектура-төлевилелдиң «Архграфикс» бюрозу

таңмаларны болгаш штампыларны бодунуң чаржалажыкчыларындан чиик өртек-үне-биле кылып турар. Чагыг киирерде бүдүрүлгени тургусканының дугайында доктаал азы бүдүрүлге черин эде адаары-биле холбаштыр таңманы эде кылыр дугайында дилег четчир.

Ол ышкаш бюро бедик шынарлыг чалалга карточкаларын, акциялар шынзылгаларын болгаш өске-даа улуг үнелиг саазыннарның бланкыларын база кылып турар.

Силерни дараазында адресте манап тур бис: Кызыл хоорай, Тыва эки турачылар кудумчузу, 2, бирги каът, архитектура-төлевилел бюрозу, телефон 3-26-21.

ЧАРЛАЛ

Хүндүлүг ха-дунма чонувус база республиканын улуг, биче бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң удуртукчулары, сайгарыкчылар!

1994 чылдың **июль 22-де** Чеди-Хөл кожууннун төвү Хову-Аксы суурнуң Культура ордузунга болур, бистин ада-өгбевис, ТАР-ның Биче Хурал чөвүлелиниң даргазынга ажылдап тургаш, 1938 чылда ханныг репрессияга таварышкан Адыг-Тюлюш Хемчик-оолдуң арыг адының эгиттингенинге болгаш төрүттүнгенинден бээр 101 чыл болганынга тураскаадып, өскен, төрээн чурту Улуг-Хем кожууннуң Хайыракан суурга хөрек тураскаалын тургузарынга эвээш-биче-даа бол дузаны көргүзери-биле Чеди-Хөл кожууннуң чагырга чери, культура килдизи ачы-дуза чедиреринің марафонунче буянныг сеткилдиг силер бүгүдени чалап тур бис.

Марафоннуң агар саны: Сбербанк 7537—013, счет 16353. Адыг-Тюлюш Бак-көк Хемчик-оолович. Телефоннар: Хову-Аксы — 1-18, 1-14, 1-90. Эгелээри 10 шакта.

Чеди-Хөл кожуун чагыргазы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЭТ-ХӨРЕҢГИ КҮРКОМУ

1994 чылдың август 11-де дараазында объектилерни садарының аукцион-садыглаашкынын эрттирер:

1. № 1 АТАН-НЫҢ ДУЗАЛАЛ АЖЫЛ-АГЫЫ:
төрүүр 50 хаван турар кажаа;
нин чуртталга бажыңы — 296 дөрбелчин метр;
котёльная, чер иштинде кудуктуг насос станциязы.
Чер участогунуң шөлү — 86273 дөрбелчин метр.
Эге өртээ — 60936,0 муң рубль.

2. «КЫЗЫЛДЫҢ» 2-ги АКМК-зы, Энергетиктер кудумчузу, 1.
Контора бажыңы, 10 автомашинага гараж, өг-бүле общежитиези.
Эге өртээ — 92147,0 муң рубль.

ЧАГЫГЛАР ХҮЛЭЭП АЛЫР АДРЕЗИ: Кызыл хоорайның Чүлдүм кудумчузу, 18, Чазак бажыңы, кабинет № 424, телефон 3-78-24.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЭТ-ХӨРЕҢГИ КҮРКОМУ

1994 чылдың июль 11-ден эгелээш, октябрь 11-ге чедир хандырылга зоналарының болгаш чиг эт зоналарының аайы-биле кызыгаарлаттынган санныг киржикчилерге Тыва Респуоликаның Агроүлетпүр комплекизиниң хуужуттунган бүдүрүлгелериниң талазы-биле анаа хевириниң акцияларынга хааглыг бижидилгени чорудуп турар.

Көдээ ажыл-агый бараанналарының бүдүрүкчүлери, тодаргайлаарга, колхозтар, совхозтар, тараачын, арат болгаш фермер ажыл-агыйлары бижидилгеге киржип болур. Акцияларны доктаатканы 1000 рубль-биле садып алыр.

Дараазында акционер ниитилелдерниң акцияларын хааглыг бижидилгеге киирер:

1. «Туранның» РТБ-зи — 3703 акция, бижидилге оон хандырып турар зоназының көдээ ажыл-агый бараанналарының бүдүрүкчүлери-биле кызыгаарлаттынар.

2. Кызыл-Мажалыктың эт комбинады — 20129 акция, чиг эт зоназының көдээ ажыл-агый бараанналарының бүдүрүкчүлери бижидип болур.

3. Кызылдың эт комбинады — 10621 акция, чиг эт зоназының көдээ ажыл-агый бараанналарының бүдүрүкчүлери бижидип болур.

Бижидилге киржикчилери боттарынга паспортту болгаш ажылдап турар черинден шынзылганы алгаш келир.

Бижидилгени дараазында адрестиг Эт-хөреңги күркомда кылып турар: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Чазак бажыңы, кабинет № 424, 8.00-тен 16.00 шакка чедир, телефон № 3-78-24.

«ШЫННЫ» ДАМЧЫШТЫР

Эрзин кожууннуң «Нарын» совхозунуң ийиги хойжу бригадазынга хөй чылдарда ажылдап келген алдарлыг малчын **Шактар Иванович СЕРГЕИ** чоокта чаа хенертен аарааш, мөчээн. Ынак акывыстың мөчээни-биле холбаштыр биске аар-берге, ханы кажыдалдыг хүннерде бистин-биле кады туруп, ажыг-шүжүүвүстү кады үлешкен бүгү дөргүл-төрелдерге, кожаларывыска, эш-өөрлерге, а ол ышкаш совхозтуң дирекциязынга, контора ажылдакчыларынга, ийиги хойжу бригаданың малчыннарынга, чолаачызынга акывысты сөөлгү орукче үдээринге буянныг ачы-дузазы дээш мөгейип, четтиргенивисти «Шын» солунну дамчыштыр илередип тур бис.

Өг-бүлези, дунмалары, күдээлери.

ОВААНЫ ТУРГУСКАН

Тыва чоннуң чаагай чаңчылдарын, шажын-үүдүлгезин болгаш бурунгу национал культуразын катап эгидер база хөгжүдер талазы-биле ажылдар Барын-Хемчик кожуунда элээн чоруп турар. Бо ажылдарны кожуун чагыргазы, кожуунда сарыг шажын ниитилели холга алган, удуртуп-башкарып турар.

Июнь 5-те, дыштаныр хүнде, Эрги-Барлык суму чагыргазы, ында кооперативтер каттыжыышкыны чурттакчы чоннуң дилээ-биле шаанда Чолдак-Шыраа-Булак аксында Ак-Дашка турган оваанны катап тургузар соулга-биле орта оваа дагылгазын кылган.

Оваа дагыыр черге үүгле Эрги-Барлык суурнуң чурттакчылары эвес, а кожазында Барлык, Аксы-Барлык суурлардан, Бай-Тайга кожуундан чон хөйү-биле чыылган. Кожуунда сарыг шажын ниитилелиниң лама башкылары база орта чеде берген.

Оваа дагыыр ёзулалды Эрги-Барлык суму чагыргазының даргазы В. С. Иргит эге сөзү-биле ажыткан. 1935 чылда аңаа турган улуг оваанны хувискаалчылар өрттедип, чок кылганын ол чугаалаан. Ынчангаш ону катап тургузарын чон дилээн.

Кожуунда сарыг шажын ниитилелиниң даргазы, астролог-чурагачы Алексей Кара-Салович Тевек оваа дагыырының ужур-чурумун чонга тайылбырлап берген. Оваа дагыырын кожуунда бир дугаар кылып турары ол. Караң көрүүр чурагачы К. Ч. Монгуш база чүве чугаалаанының соонда, моол лама-башкы Баадыр ном номчаан. Оон соонда караң көрүүр чурагачы Кошкар-оол Монгуш оран-таңдыга чалбарып, йөрээл салган, аъш-чемниң дээжизин отче өргүп салган. Оваа дагыыр черге чыылган чон оваже хөй дашты чыып салган, оваага чаламаны баглаан.

Оваа дагаан соонда Чолдак-Шыраа-Булактың шыгынга 32 мөгениң хүрежин салган. Орта Бай-Тайга кожууннуң Бай-Тал суурдан Василий Сыргыт-оол шүүлгеш, сарлык-биле шаңнаткан. Үжүүрлешкен мөге Шолбан Карандаш (Эрги-Барлыктан) иртти, үш-дөрт дугаар чер алган мөгелер Сапар-оол Хомушку (Аксы-Барлык), Артур Монгуш (райпо) хойбиле шаңнатканнар.

Чүгүрүк аттарның чарыжынга Барлыктан Алак-оол Кууларның аъды эрткеш, 25 муң рубль-биле, ийи дугаарында Бижиктиг-Хаяда Сергей Сарыгларның аъды келгеш, 15 муң рубль-биле шаңнаткан, үш, дөрт дугаарында аттары келгилээн Николай Дочгак, Анай-оол Саая (Эрги-Барлык) 10-10 муң рубль-биле шаңнатканнар.

Оваа дагыышкыны организастыг, корум-чурумнуг эки эрткен.

Хоюг-оол МОНГУШ.

«АЛЁНУШКАДА»

Тыва улустуң чаагай чаңчылдарын бичии чаштарга канчаар билиндирип турарын Кызыл-Мажалыкта «Аленушка» уруглар садында бөлүктерниң ажылыбиле таныжып, ону улуг сонуургал-биле көрүп, билип турар бис.

Бо садикте 1993—1994 өредилге чылында кижизидикчи башкылар аразында «Ада-иебиле эң эки ажыл» база «Эң эки ажык кичээл» деп конкурсту чарлааны солун боп турар. Ынчангаш садикте бөлүк бүрүзү ада-иелер-биле солун ажылдарны чорудуп турар. Бөлүктериниң башкыларынын бир онзагай талазы— ада-иелер-биле быжыг харылзаалыында, «Шеңне» бөлүктүн аныяк башкызы Айлан Ондар бодунуң бөлүүнүн ада-иелери-биле болгаш уруглары-биле «Хөглүг старттарны» эрттиргени солун болган. «Чочагайлар» бөлүктүн башкызы Александра Сарыглар ада-иебиле «төгерик столду» эрттиргени утка-шынарлыг, кижизидилгеге салдарлыг, дээштиг болган.

Чоокта чаа «Сайзанак» бөлүктүн башкылары Марта Ооржак, Чойганмаа Хомушку, олар ада-иелер-биле: «Чечен менде, чечек черде» деп темага солун кежээ эрттирген. Борта авалар үстүү аал, алдыы аал кылдыр ийи үстүп алгаш, тыва чаңчылдарга кожамыктар, тывызыктарны, үлегер домактарны ырлап, тып билиринге база кажыкка мөөрейлешкен. А бичии уруглар авалары-биле кады тывызыктажып, ырлажып, танцы-самны көргүзүп бергеннер. Бо кежээни аныяк башкы Чойганмаа Хөвеңооловна Хомушку башкарып эрттирген. Түннелинде, мөөрейлешкен аваларга хайындыган хой баштарын шаңналынга бергени солун болду. Черле бо аныяк башкыларның уруглар-биле ажылдап турда, тывынгыр-сагынгырын көөрге, ёзулуг уруглар-биле ажылдап болур, чаяаттынган салым-чаяанныг кижилер-дир деп билдим.

Бо садик мооң мурнунда байырлалдарны бөлүк иштинге эрттирип турган болза, бо чылын улай туткан залга эрттирип турар апарган. Оон иштин таарыштыр дерип кааны көрүштүг. Тыва хөөлер-биле хананы хөөлээн, зал иштинде өгнүн ханазын тиккеш, өг иштинин дериг-хереклерин эмгелеп салып кааш, аңаа темалыг кежээлер эрттирерге, ёзулуг өг иштинге олурган ышкаш. Ынчангаш бо коллектив ам-даа солун ажылдарны кылыр боор деп идегевишаан, ажыл-ижинге чедиишкиннерни күзедим.

Зоя ООРЖАК.

Кызыл-Мажалыктын № 2 школазында библиотекарь.

МЫНДЫГ ДИЛЕГЛИГ БИС

Рыноктуң аар-берге ужуктары эдип-чазаар күш-ажыл колониялары база оюп эртпээн. Ында ажыл чок чорук көвүдээнинден амыдыраар арга чок байдал тургустунуп келген. Колонияда аъш-чем аймаа, аарыг кижилер эмнээр эм чедишпестээн. Аъш-чемниң чедишпезинден, ооң шынарының баксыраанындан шиитирген кижилер өкпе аарындан хөйү-биле аарып турар апарган.

Мындыг таварылгада ачы-дуза чедиреринің аргазын бодап, ТР-ниң ИХЯ-зының эдип-чазаар күш-ажыл колониялар талазы-биле харылап турар дарга Борбак-оол Узумдан мындыг янзылыг дилег киирер бодалдыг бис.

Бирээде, Шагаан-Арыг хоорайда ышкаш хөй кижилиг лагерьлерде херектеннерге төрелдеринден почта дамчыштыр акшадан шилчидип бээрин чөпшээрээрин база шиитирген кижилерге айда 1-2 катап шай, таакпы, аъш-чем аймаан, эм садар көжүп чоруур садыгны тургузарын;

ийиде, бандероль, посылка дээн чижектиг дамчыдылгаларны адрестээн кижилери көрүп турда, хыналданы чоруткаш, ээзинге хүлээдип бээрин;

үште, шииттирген кижилер турар черлерге почта хааржактарын тургузарын;

дөртте, херектеннерниң кадыын хайгаарап, аарыының байдалын барымдаалап, улуг эмчилерге эмнедириниң талазы-биле дузадан чедиреринин дилеп турарлар. Шииттирген кижилер база алган кадайлыг, ажы-төлдүг, адаиелиг, дөргүл-төрелдерлиг кижилер-пир.

Сарыг-Лама КОЛ.

ФУТБОЛГА ДЕЛЕГЕЙ ЧЕМПИОНАДЫНГА

Футболга делегей чемпионады 2010 чылда база катап АКШ-ка эртер чадавас. Бо чылдын делегей маргылдаазының эрттирикчилери чемпионаттың доостурун манавайн-даа, делегейнин футбол организациязы — ФИФА-га ындыг саналды киирген.

Ол организацияның төлээлекчизи Гвидо Тоньонинин анаа хамаарыштыр чугаалааны болза:

— Дараазының бирги чер дээш маргылдааны эрттирер талазы-биле АКШ-тың организакчы комитединиң ынчаар сонуургап турары биске өөрүнчүг-дүр. Ынчангаш боттарывыстын АКШ-ка база катап кээр аргалыг болурувуска байыр чедирер апаар-дыр бис. Бистер 4 чыл эрткенде Францияга чыглыр бис, ынчаарга футбол чемпионады 2002 чылда Азияга бооп эртери билдингир. Мону ап көөрге, футболдун 2010 чылда делегей маргылдаазы база катап «америк» черге эртер чадавас. Маңаа холбаштыр делегей чемпионады ийи удаа чүгле Италияга (1934 болгаш 1990 чылдарда) болганын утпаан болгай бис. Ол ышкаш футбол чыыжының ийиги удаа эрттирикчизи 1998 чылда Франция болур. Мурнунда ол чуртка маргылдаа 1938 чылда бооп эрткен.

* * *

Делегейге бирги чер дээш бо чылдын футбол маргылдаазынын 48 ужуражышкыннарын 3 миллион 267 муң 976 кижи сонуургап көрген. Моон мурнунда Италияга болган делегей чемпионадынын маргылдааларын 2 миллион 514 муң 443 кижи көрген турган.

Делегейнин амгы футбол чемпионадынга эң хөй — 6 мячини киир тепкен кижи Олег Саленко (Россия) болган. Оон соонда 5-ти киир тепкеннер Христо Стоичков (Болгария) болгаш Юрген Клинсманн (Германия) олар бооп турар. Ынчаарга Габриэль Батистут (Аргентина), Ромарио (Бразилия), Флорин Радучою (Румыния), Кеннет Андерссон (Швеция) болгаш Мартин Далин (база-ла Швеция) олар 4-4 катап киргеннер.

(РосИТА-СЧТА-Спорт).

● *Мораль темазынга* ●

КАЙЫЗЫН КАНДЫГ ДЭЭРИЛ ААН

Кымны харам азы эки-ргек дээрил? Бо айтырыгга ийи-бир сөс-биле харылап шыдавас мен. Билир шаамбиле каксы-даа бол тайылбырдан кылып көрейн. Хүн бүрүүнүң амыдыралында азы аныяк-өскенге херек-даа апаарын канчап билир. Чүү-даа чүве өйлуг, хемчээлдиг, ону таарыштырын, өйлеп билир болза эки дээрзин бир дугаарында чугаалаксадым. Хөлүн эрттир харам азы эки-ргек чоруктун кайызыдаа хоралыг. Ховар таварылгада ол ийиниң ажыктыг талалары база тургулаарла. Ынчалза-даа аңаа улуг-ла бүзүревес мен, идегевес мен. Серемчилел херек. Харам чорук чаңгыс аай база эвес. Ангы-ангы. Хынамыш харам кижи харыы келбеске, дагын чүве бербес. Ындыг кижи деннештире аарак, ажыктыын бодаар. Кижилерге чүвезин (чемин-даа) берип болбас, кижи чүвези албас, харам хирезинде кижилерни чүгле мөлчүүрүн бодаар, алган чүвезин дедир эгидер ужур чок кижилер база тургулаар. Алды аргалыг, беш мегелиг кижилер арта чашпаа, кара сагыштыг болур.

Харам, хоптак кижилер байый бээр. Оларның ядараачалы база аажок. Улусчонундан деткимче база ала албас, харын-даа кызгдаашкынга болганчок-ла бола таварышкылаар. Ынчалза-даа чүвени деннештир бодап чоруур, кажар харамнар белен ядаравас. Рыноктуг амгы үеде ындыглар харын тергиндей бээр деп бодаар мен.

Кайгамчык-ла харам кижилер тургулаар чүве. Кады-ла төрээннер, оол-даа, кыс-даа улуста бот-боттарынга дузалашпас, деткишпес, хары кижилерден дора чурттап чоруурлар база тургулаар. Ийи кады төрээн угбашкыларның азы халышкыларның бирээзи кара шайлап орда, өскези сүдү ирип каарга, ыдынга кудуп берип чоруурларны көрүп чордум. Бурган-на өршээзин! Чүве мегелевес кырган мен. Ындыг болурга, алыс кедизи багай ийин. Ындыг кижилер өөделиг чүве көрбес боор чораан. «Калбак кезек от чуду, харам кадай өг чуду» деп өгбелеривистин шагтөөгүден үлегер домаан бодап көрүнер даан. Чүгле кадайлар эвес, өзү кара харам ашактар тургулаарын кымдаа билир. «Сен харам сен» — деп кымны-даа сөглээр эрге менде, сенде-даа чок. Кандыг болуру, канчаар чурттаары кижилернин бүрүн эргези.

Шаандагы тываларга харам кижилер ховар чораан. Амгы үеде ол эки чаңчыл сыр өскерилген. Рынок. Халас чүве чок. Ындыг-даа болза харамнанып-даа, эки-ргеп-даа, саарлып-даа билир, угаан-сарыылдыг болуру чугула апарган үе боор ийин бо. Үүгле тываларның харамын, эки-ргээн сурап билиринге өйлешпес мен. Орус болгаш оон өске-даа сөөктүг чонум-биле дөртен ажыг чылда кады-ла күш-ажыл кылып чорааш, оларның аажычаңын, чанчылдарын билер берген мен. Он ажыг тыва, үш орус бир чылын ыяш кезип белеткеп турган бис. Бир хүн ажыл шагының соонда ийи орус эживис арагалаан. Арткан чаңгыс эжинге арагазын бербээн. Оозу оларны-даа херекке албас мындыг. Ол-даа оларның боттарынына херээ, чаңчылы ыйнаан. Тывалар болза ынчанмас, оона чадаарда аас диртир.

Чеден чылдар үезинде «Тыва даг-лүгү» комбинаттың рудникинге ажылдап турган мен. Бир эртен ажылдаар дээш автобус доктаамынга тур мен. Канчангаш көөр дээримге, кады ажылдап турарым Борисенко чиик машиназында часкаан саадапкан бо тутсуп ор. Оон оглу база мээң чанымга турган чүве. «Оглун олуртурда мени база кады ап-ла аар ыйнаан» деп кордаан. Кайда боор, киживис эрте халдып чоруй барган. Автобустап чорааш, ажылывыска озалдавайн чедип келдивис. Хүндүс Борисенкога бо дужа бердим: «Оглуң чоп олуртуп албадын?.. — дээримге, «Машинага олуруксаар эр болза, садып алзын» —дээш душте-даа чок кылаштап чоруй барган. Оон чыл-даа четпээнде аныяк Борисенко база машина садып алган. Бистиң тыва оолдарга адазы ынчаар чаңнаар болза, боостаалай-ла бээр болду бе?! Ынчан мен бодумга мындыг түннел кылган мен: «Борисенко оглун шын кижизидип алган-дыр». Оолдарлыг-даа болзумза, Борисенкону өттүнүп чадап каан мен. Инвалид, кырган адазындан оолдарым акшаныдаа айтырып-ла аарлар. Херек апарган таварылгада мен олардан база ап-ла аар турдум.

Ужур-утка чокка эки-ргээр кижилер тургулаар. Ындыг эштер саарлып-даа, байып-даа шылавас. Хөлүн эрттир ядаравас-даа. Кижи чүвезин аптайн-чиптейн дээр сеткил база оларда чок болдур эвеспе. Эки-ргек болурун шенээн мен. Соксап кагдым. Чилби-чижеңнерге алзыптар чордум. Амгы үеде эки-ргек арагачылар барын харын эскерип чор мен. Алды арга-биле акша, арага ушта шаап алырда оларның эки-ргээ дендээр.

Тос, он хире харлыымда адам дуңмазы болур кедергей эки-ргек акым, чеңгем турганын ам-даа сактыр мен. Ийи чылын төрүвээн, кедергей-даа семис, сувай инээн чишке соп аарга, харалаан, оозу боос болган. Үш харлыг чаңгыс оолдуг турганнар. Кежээнин-не улуг деспи долдур эът дүлер. Кады-кожаларын эккен аар. Бисти, тенек оолдарны, база эккеп алгаш, чаг сыгаар. Борбак ак чигирлерни беш-алдыны кижи бүрүзүнге тустус тутсугулап бээр. Көгжүредип-ле турар бис. Авам, ачам суг дуңмаларын чагып чадааш, чалчып-даа турар чүве. Олар оон байый-даа бербээннер, ядараваннардаа. Ол-ла хевээр чурттап чордулар.

Хынамчалыы-даа, хыныыры-даа билдинмес, оом-на чок, моом-на чок деп чоруур кижилер база тургулаар. Ол хиреде ындыг кижилернин чаазы-биле элеп, ирип чыдар эт-севи, аъш-чеми ан-маар, аптара, уургай долу болдур эвеспе. Кайызын кандыг дээрил аан.

Самбуу КУУЛАР.
Барын-Хемчик кожуун.

КИНО

ИЮЛЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кан дег быжыг шынчы чорук» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда; **ВИДЕОЗАЛ**: «Өлгүжеге чедир» 9.30, 13.30, 17.30 шактарда; «Кожавыс» 11.30, 15.30, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хостуг бадыышкын» 15.00, 17.00, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кыстар школазы» 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва сонбанк» № 363505»

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА болгаш СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор
Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Бачыр (кол редакторнун орлакчызы), А. Б. Монгуш, М. Д. Оюн (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнун орлакчызы), Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер— 3-34-46; кол редакторнун орлакчылары — 3-33-91, 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; орлакчызы — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура, улус өредилгези болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03 корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн баргада — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия — 3-37-11.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунун чанында парлалганын медээлернин костут чорунун камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал чеинге бурутктеттинген.
Бүрүткеттинген дугаары — Т-00007.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган фактылары, саннары болгаш өске-даа дыңналыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация министерствозунун типографиязы: Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы — 13.530. Индекс 54240. Чагыг № 36—168.